

Проф. др Здравко ДЕЛЕТИЋ*

ЗАНАТСКЕ ШКОЛЕ У БЕРАНАМА И АНДРИЈЕВИЦИ 1919-1940. Г.

Развој просвјете у Црној Гори између два свјетска рата једно је од подручја којима историографија и историја школства у Црној Гори нијесу посветиле пажњу коју заслужује, а истовремено је то дјелатност у којој је у том периоду било резултата о којима треба писати.¹ У црногорској историјској и педагошкој литератури развој просвјете у међуратном периоду синтетички није обрађен ни на нивоу квалитетног чланка, док је рад појединих школа, у првом реду гимназија и учитељских школа, детаљније обрађен у облику споменица. Међутим, развој стручних и занатских школа није био предмет истраживања.

Школска грађа у фондовима Архива Југославије показује да је између два свјетска рата Црна Гора на плану развоја просвјете на нивоу основне и средње школе остварила значајне резултате, у првом реду у области гимназијског и учитељског образовања, али и кроз широку мрежу занатских и грађанских школа.

У Беранама је од 1913. године радила осморазредна реална гимназија, чији рад је обновљен 1919. године. При тој гимназији је од новембра 1919. године радило Педагошко одјељење, које је организационо било посебна цјелина а програмски је то била учитељска школа. Од јесени 1925. Педагошко одељење претворено је у Учитељску школу, која је идуће године укинута, а потпуно је престала да ради завршетком четвртог разреда и завршним испитима септембра 1929. године. У беранском

* Аутор је редовни професор на Филозофском факултету у Приштини.

¹ На ову тему писао је Ђоко Д. Пејовић у књизи *Просвјетни и културни рад у Црној Гори 1918-1941*. (Цетиње, 1982), али је то кратко и уопштено, писано на основу оскудног истраживања штампе и литературе. Божина М. Ивановић у књизи *Школе и образовање у Црној Гори јуче и данас* (Цетиње, 1981.?) посвећује школству у међуратном периоду поглавље од 17 страна, али проблематику обрађује на основу оскудне литературе, сувише уопштено и површно. Милош Старовлах у књизи *Пушјеви и сјанујуће средње школе* (Никшић 1994) међуратни период прикључује развоју школства у Краљевини Црној Гори, при чему овај период своди на кратак осврт на рад појединих средњих школа.

и андријевичком срезу између два свјетска рата није било других средњих школа, а ни грађанских.

Предмет нашег истраживања и обраде су занатске школе у Беранама и Андријевици између два свјетска рата. Прилог је рађен на основу архивске грађе Министарства трговине и индустрије Краљевине Југославије, која се чува у Архиву Југославије. Пошто је грађа оскудна и несистематична, обрада историје појединих школа је непотпуна, али омогућава увид у најважнија питања рада обрађених школа, прилог је укупном познавању развоја просвјете и подстицај за даља истраживања. Консултована је и постојећа литература, која због необрађености проблематике није извор значајнијих података.

Организација и рад занатских школа нормирани су Уредбом о Општим занатским и Занатско-трговачким школама. Занатске школе нијесу биле у ово вријеме у надлежности Министарства просвете и општем систему просвјетне контроле, већ у надлежности Министарства трговине и индустрије и његовог Инспектората у Скопљу. О неким питањима, нарочито о ангажовању наставника и кориштењу школских зграда, било је потребно да Министарство трговине усклађује ставове са Министарством просвете, што је отежавало комуникације и одузимало доста времена у међусобним дописивањима и усклађивањима. Због општег недостатка просвјетних кадрова, често су захтјеви МТИ остајали неиспуњени.

У документацији нијесмо нашли показатеље да је неко од надлежних просвјетних органа редовно контролисао рад ових школа, како је то чињено са Гимназијом и Педагошким одељењем са нивоа бановинских и централних просвјетних власти или основним школама преко мјесних надзорништава. И у извјештајима управника мало се говори о успјеху ученика и другим компонентама наставе, што отежава увид у рад и резултате занатских школа.

Занатске школе издржаване су преко општинских власти; у буџету општине књижио се школски буџет одобрен од Министарства трговине и индустрије. Услов за оснивање школе био је да постоји најмање 50 ученика из варошких трговачких и занатских радњи, док се ученици који нијесу имали одговарајућу праксу нијесу примали. Међутим, школска пракса говори да су школе одржаване и са мањим бројем ученика, јер је био званични став да ученицима у занатству и трговини треба пружити елементарно опште и стручно образовање

О карактеру и задатку ових школа сазнајемо из једног дописа инспектора Мих. Стојанчевића: "Занатско-Трговачка Школа, коју намерава отворити у свим већим местима Министарство Трговине и Индустрије, није чисто професионална школа, у којој би се ученици обучавали у разним занатима. Ове школе имају за задатак да прикупе трговачку и занатлијску омладину и да их обуче у бољој писмености, рачунским радњама, цртању, меничном и трговачком праву и другим корисним знањима."²

² Архив Југославије (АЈ), фонд 65: Министарство трговине и индустрије Краљевине Југославије (МТИ), фасцикла 1624, јединица 2667. Пов. бр. 4169, 22. марта 1920. Инспектор М. Стојанчевић начелнику округа Андријевица.

Из објашњења се види да је у питању ограничено опште и стручно образовање, а не потпуна стручна школа, наиме, да је циљ ових школа да ученицима пруже основе општег и стручног образовања у функцији конкретног занимања. Практичан рад и оспособљавање за занимање подразумејвало се у занатској или трговачкој радњи, пошто су у ове школе уписивана дјеца која су у занатским и трговачким радњама радила као шегрти и калфе.

Занатско-трговачка школа у Беранама (1919-1930)

Грађа Министарства трговине и индустрије Краљевине Југославије, као и његовог Инспектората са сједиштем у Скопљу, свједочи да је од 1919. до 1930. године у Беранама радила *Занатско-трговачка школа*, вечерња школа за стручно образовање ученика у занатству и трговини. Школа је била троразредна. Уписивани су ученици са завршеном основном школом, која је у ово вријеме била четвороразредна, који су учили разне занате и трговину, а из неких дописа би се могло рећи да су уписивани и они без потпуне основне школе.

У сачуваној документацији школе о којој је ријеч нема аката који говоре о њеном формирању. Из извјештаја који је управник *Милан Појовић* доставио Министарству 31. октобра 1919. године сазнајемо да је уписан ђака обављен 6. и 7. септембра, а "редовни рад у школи *оћћочео је 3. октобра*".³ У први разред "уписани су сви занатски и трговачки помоћници из мјеста, који су имали право на упис (...) свега 34 ученика, од којих су 25 православне а 9 мухамеданске вјере". Није јасно зашто се истиче вјерска припадност ученика, а нема података о занатима које су изучавали, па ни о томе колико је укупно занатских а колико трговачких ученика.

У поменутом допису читамо да се у школи предаје према Наставном плану који је управа добила од Трговачког инспектората у Скопљу. Међутим, почетком септембра 1924. управник пише Министарству: "Што се тиче наставног плана и његове примене, наставнички Савет мишљења је, да то треба оставити увиђавности наставничког Савета, у колико ће се и шта из појединих предмета предавати, према месним потребама и данашњим приликама".

Из сачуване грађе се не види у каквом је односу према званичном Наставном плану, али је сачуван "Недељни наставни план", уз који иде и програм, са напоменом: "Рађено на седници наставничког Савета Занатско-Трговачке школе у Беранама, 12. јуна 1923. год."⁴

План је сљедећи:

Предмети:	I раз.	II раз.	III раз.
Српски језик	2	2	2
Рачун	2	2	2
Геометрија	1	1	-

³ АЈ, 65 - 1626 - 2669. Управа Занатско-трговачке школе - МТИ, бр. 6, 31. октобра 1919.

⁴ АЈ, 65 - 1626 - 2669. Управник - МТИ, бр. 56, 12. јуна 1923.

Земљопис	2	2	1
Хигијена	2	-	-
Физика с хемијом	-	2	-
Хемијска технологија	-	-	2
Књиговодство (просто и двојно)	-	1	1
Кореспонденција	-	2	2
Менично и трговачко право	-	-	2
Наука о роби	-	-	2
Слободно цртање	2	1	-
Лепо писање	1	-	-
Свега часова:	12	13	14

Занатско-трговачка школа била је *вечерња*, што је условљено чињеницом да су њени ученици обављали обуку у занатским и трговачким радњама (млађи као шегрти, а старији у звању калфе), током дана су радили у радњама а једино вечерњи сати су им били расположиви за наставу. Сво вријеме постојања Занатско-трговачке школе настава је извођена у просторијама Основне школе у Беранама, јер општина није била у могућности да обезбиди посебну зграду. Заузетост простора у току дана била је додатни разлог да су предавања држана само увече. Из недјељних распореда часова, од 20. септембра 1925 и каснијих, видимо да Занатска школа није радила суботом, али јесте недјељом, а држана су по два часа.

Уз допис којим Министарство септембра 1926. тражи од школе податке о хонорарним часовима дато је упутство како да се обрачунава недјељни фонд, из чега посредно сазнајемо нешто и о заступљености наставе. У допису се препоручује: "Ако је чисто Занатска школа т. ј. ако исту посећују само Занатски ученици, онда рачунати само по 8 часова недељно за свако одељење. Ако је мешовита Занатско - трговачка школа т. ј. ако исту посећују занатски и трговачки ученици, онда за 1. раз. рачунати 11 часова; за 2. раз. 12 часова и за 3. раз. 14 часова. Већи број часова се не одобрава".

Немамо више показатеља о унутрашњој организацији Занатско-трговачке школе, али се из извјештаја може закључити да је наставна година трајала краће него у другим школама и да су по завршетку наставе обављани разредни испити. Из извјештаја од 26. септембра 1925. сазнајемо да су те године од 22. до 25. септембра обављени "поновни разредни испити", што ће рећи поправни за ученике који нијесу задовољили на испитима обављеним по завршетку наставе. Поновни испит полагао је 7 ученика, од којих "прелазе у старији разред 4", а понавља један ученик првог и два ученика другог разреда. И наредних година у извјештајима се јављају подаци о ученицима упућеним на поправни испит из једног или два предмета, па и ученицима који понављају разред.

Из извјештаја на почетку 1925/26. године сазнајемо да је "распоред часова састављен тако, да су сви предмети обавезни за све ђаке у разреду, јер је услед малог броја ђака немогуће делити исте на трговце и занатлије". Из реченог закључујемо да је наставу за неке предмете требало обављати по смјеровима (трговци и занатлије). Обављање заједнич-

ке наставе вјероватно је имало негативан одраз на остваривање програма и задатака наставе појединих предмета, а несумњиво је и да је настава у одјељењима која су формирана од различитих разреда, у оквиру којих су постојала два смјера (занатски и трговачки), била проблематична у смислу извођења наставе прилагођене занимању. Хонорарни наставници (уморни од других послова током дана, питање је и колико мотивисани за рад) и ученици вечерње стручне школе (преко дана ангажовани у радњама) тешко да су могли ефикасно остаривати диференцијацију наставе у одјељењима комбинованим од разреда, а у њима и занимања са различитим планом и програмом.

Немамо података о томе колико је по годинама ученика било из области заната, а колико из трговине, јер се то у извјештајима не исказује. Једино се може рећи да је јула 1921. Занатлијски еснаф у Беранама на свом списку имао 25 ученика, 11 шегрта и 14 у звању калфе, који су учили занате: обућарски 12, браварски 1, ковачки 2, пекарски 5, месарски 4 и бривачки 1.⁵

Управник Занатско-трговачке школе у обрађеном десетогодишњем периоду био је учитељ *Милан Појовић*. Дужност управника обављао је хонорарно, јер је био управник Основне школе у Беранама, у којој је изводио и дио наставе, а може се наћи и као хонорарни наставник у подјелама предмета у Гимназији и Педагошком одељењу. Има показатеља да је био и шире ангажован; на примјер, у једном допису налазимо образложење да неке послове није благовремено завршио зато што је био заузет као "председник Суда за ратну штету у срезу беранском". Сачувана документација Занатске школе даје разлога за закључак да је био стручан, савјестан и одговоран управник. Да су га таквим сматрали и савременици показују чињенице да је од Министарства просвете био одликован Оредном Св. Саве IV степена. Крајем децембра 1926. године Д. Боричић, који је заступао на дужности управника болесног Поповића, предлаже Министарству трговине да га одликује Златном медаљом за ревност "за рад који заслужује одликовање. И ред, и рад у овој школи, и архива, могу служити за најлепши пример, то смело тврдим, свима школама ове врсте у Јужној Србији". Крајем децембра 1927. Занатлијски еснаф, уз сличну аргументацију, предлаже Министарству трговине да Поповића "награди и одликује Златном медаљом за ревност, или којим вишим одликовањем, које Министарство нађе за потребно". Из Министарства је одговорено да ће "имати у виду предлог", али се из документације не види његова даља судбина. Уз образложење да управник улаже велике напоре и да квалитетно ради, Школски одбор је више пута покушао у оквиру буџета да издејствује значајно повећање управничког хонорара, али то није прихватано.

Сачувана документација показује да су у школи увијек предавали хонорарни наставници других школа или службеници и да су промјене биле честе. Већина наставника предавала је по више предмета, често

⁵ АЈ, 65 - 1626 - 2669. Окружни занатлијски еснаф, бр. 24, 17. јула 1921. Списак свих ученика (шегрта) и калфи Занатлијског еснафа у Беранама.

и оних који нијесу њихова струка. Ако су учитељи и могли предавати српски језик на овом нивоу сложености, професор српског језика тешко да је могао бити стручан за књиговодство, а може се наћи и таква подјела предмета. Наставници ангажовани у овој школи имали су бројне друге обавезе: *М. Цемовић* био је школски надзорник, такође је изводио наставу у другим школама; *Д. Боричић* изводио је наставу у Гимназији и Педагошком одељењу, више пута био вршилац дужности директора, бавио се књижевним радом; *Д. Јевтковић* такође је био наставник Гимназије и Педагошког одељења; наставници у средњим школама били су и *С. Грабовски*, *В. Делевић*, *М. Јелић*, *М. Јојић*, *Б. Марјановић*. Из документације Гимназије и Педагошког одељења види се да су они и у тим школама имали хонорарне часове. Реална је претпоставка да наставници који свакодневно од јутра до мрака трче од школе до школе, предајући по више предмета у разним разредима и типовима школе, немају довољно могућности да се посвете припремању и извођењу наставе. У Занатској школи предавали су и неки Руси, који се као наставници, већином без било каквог педагошког образовања, у беранским школама нијесу прославили. Осим тога, наставу из стручних предмета изводили су људи без икаквог педагошког образовања, у почетку ни наставничког искуства, што је морало имати одраза на наставу (о ваннаставном раду у вечерњој школи илузорно је и говорити).

Немамо детаљнијих показатеља о стању наставних средстава. Ученици су могли користити оно што је имала Основна школа, али је питање колико је то било од користи за стручне предмете у средњој школи. У извјештају на крају шк. 1925/26. стоји да је школа "прилично снабдевена с потребним физичким и хемијским апаратима", али се не види којим и какви су ефекти њихове употребе. У извјештају за шк. 1927/28. стоји да школа "има и књижницу", али нема описа фонда и врсте књига. Вјероватно није у питању књижница (библиотека) Основне школе, јер се у структури буџета стално јавља предвиђена сума за набавку књига и учила.

У периоду о којем говоримо чињени су напори за здравствену заштиту ученика. Из једног акта од септембра 1920. сазнајемо да школа у 1919/20. години није имала љекара, док је наредне године то био др *Квјетослав Храбец*. Од школске 1925/26. до краја марта 1928. школски љекар био је др *Василије Појовић*, срески љекар. Од марта 1928. школски љекар био је др *Вукојша Дедовић*, управник Обласне болнице у Беранама.

Из извјештаја достављеног 12. јула 1920. сазнајемо да је рад у *Занатско-џрџовачкој школи почео 3. октобра 1919*, а завршен 31. маја 1920. У току године није било прекида у раду. Од укупно уписаних 35 ученика, на крају године било је 23.⁶ Није јасно због чега је оволико ученика напустило школу, али се ради о значајном броју (34, 29%).

Према истом извјештају, шк. 1919/20. године наставу су изводили: *Милан Цемовић* (рачун и геометрија), *Тома Јоксимовић* (српски језик, до 19. 12. 1919), *Димитрије Јевтковић* (српски језик, од 19. 12. 1919.

⁶ АЈ, 65 - 1626 - 2669. Управитељ школе - МТИ, бр. 39, 12. јула 1920.

до 3. 03. 1920, и цртање), *Мило Врбица* (цртање, од 20. 03), *Љубомир Недић* (земљопис), *Букајло Девић* (српски језик, од 3. 03, и писање), *Ђукан Лабудовић* (хигијена), *Радун Вуксановић* (кореспонденција), *Раденко Пођанин* (кореспонденција). Из овог списка наставника посредно знамо и наставни план по којем је радио први разред 1919/20. године.⁷

Буџет за 1920. годину (први сачувани акт, потписан 15. септембра 1919) планиран је у износу од 5.512 динара, од чега 2.000 од Општинског суда у Беранама на име материјалних трошкова и плате лекару, а остатак од Трговинског инспектората у Скопљу, као државна помоћ за плату управнику и хонораре наставницима. У више докумената наредних година приказује се утрошак из буџета и из помоћи од Министарства, али нема објашњења за двојно исказивање трошкова. Из документације сазнајемо да су хонорари по часу у занатским школама били знатно нижи од хонорара у гимназији и учитељској школи, а из једног дописа инспектора (1920) видимо и да су хонорари у мјестима преко 8.000 становника били већи.

Наводимо као примјер каква је структура предрачуна расхода, односно одобреног буџета за 1926. годину:

На име хонорара управнику школе 1.560 (није одобрено тражених 3.600)

На име хонорара наставничком особљу 9.000

На име хонорара школском лекару 1.200

На име плате школском послужитељу 1.600

За огрев и освјетљење школе 2.000

За набавку књига и учила за школу 1.000

За набавку књига и материјала сиромашним ђацима 500

За канцеларијски материјал 500.

Школске 1920/21. рад је почео 5. октобра 1920. У једно одељење првог разреда уписано је 15 ученика, а у једно другог 22. До фебруара 1921. школу је напустило 13 ученика, 4 из првог и 9 из другог разреда. Због тога је управник тражио од Трговинског инспектората у Скопљу мишљење може ли школа наставити рад. Одговорено је да школа настави да ради, а да Окружно начелство и управник школе настоје да се у исту упише што више ученика, нарочито неписмених.⁸ Начелству је почетком априла препоручено "да најенергичније мере предузме, како би што већи број занатских ученика а нарочито неписмених посећивало тамошњу вечерњу школу" и тражено да достави извјештај колико је ученика уписано њиховим залагањем. Средином априла секретар Начелства је у одговору потврдио мали број ученика, уз став да за накнадни упис нема могућности, "и тек се труд за што већи упис ученика има учинити за идућу школску годину".⁹

Из извјештаја на крају наставне године сазнајемо да је школа имала прекид у раду од 31. марта до 25. априла 1921. године "јер је већи-

⁷ Исто, Д. Јевтовић, наставник беранске гимназије, познат је као Мито Полимац.

⁸ АЈ, 65 - 1626 - 2669. Управник М. Поповић - МТИ, бр. 3, 10. 02. 1921.

⁹ АЈ, 65 - 1626 - 2669. Начелство округа беранског, бр. 2871, 14. априла 1921.

на наставника запослено у судовима за ратну штету, као и због малог броја ђака", те да је рад завршен испитима 29. априла. До краја школске године укупно је остао 21 ученик и сви су завршили разред. Структура је сљедећа: у првом разреду 9 ученика, од којих 2 по занатима, а 7 у трговини; у другом разреду 12 ученика, по 6 у обје групе.

Школске 1920/21. у Занатско-трговачкој школи предавали су: *Драгиша Боричић*, наставник (српски језик), *Бајрић Марјановић*, наставник (земљопис), *Д. Јевђовић* (цртање), др *Драго Драговић*, економ (рачун, геометрију, физику и хемију), *Петар Чујовић*, порезник (књиговодство и кореспонденцију), *Ђ. Лабудовић*, учитељ (хигијену), *В. Девућ*, учитељ (писање), *Вука Делевић*, стручни учитељ (рачун и геометрију, до јануара), *Душан Трајановић*, ппор. (певање, до децембра), *Миличко Арсенијевић*, учитељ (рачун и геометрију, до 11. новембра).¹⁰

Из годишњег извјештаја можемо видјети актуелни наставни план и број одржаних часова по предметима: Српски језик (I разред 35; II 32 часа), Рачуница (36; 35), Земљопис (12; 16), Хигијена (20; -), Геометрија (19; 18), Слободно цртање (27; 32), Физика с механиком (-; 11), Хемија с технологијом (-; -); Просто књиговодство (-; 10), Лепо писање (35; 19), Кореспонденција (12; 19), Књиговодство (-; -), Певање (3; 7). Укупно је у оба разреда одржано по 199 часова.¹¹

Крајем маја 1921. управник обавјештава Трговачки инспекторат о малом броју ученика, тражећи мишљење о даљој судбини школе. Инспекторат доставља Министарству тај став, уз који се налази и списак 25 шегрта и калфи Окружног занатлијског еснафа у Беранама, али не даје предлог о судбини школе.

Управник Поповић почетком јула предлаже привремено затварање школе и пише надлежном Министарству: "Као што се из приложеног акта види, у овој школи нема и не може бити довољан број ђака, како је то законом о овим школама предвиђено, то је потписани мишљења, да ову школу за идућу школ. год. не треба отварати, јер мислим, да нема смисла, за овако мали број ђака ангажовати неколико наставничких снага и чинити оволике издатке из касе једне сиромашне Општине, као што је беранска".¹²

Школске 1921/22. године Занатско-трговачка школа није радила. Наиме, до краја октобра уписано је свега 19 ученика: 1 у први, 8 у други и 10 у трећи разред (од 35 уписаних 1919), што је био разлог да управник 22. октобра у извјештају Министарству напише: "Како је овај број врло мали и не може се повећати, то предлажем, да се ова школа затвори, јер нема смисла за овако мали број ђака ангажовати неколико наставничких снага и чинити велике расходе". Општински суд није предвидио средства за издржавање школе те године, јер је општина сиромашна, из чега управник закључује да се школа не би могла издржавати и да има

¹⁰ АЈ, 65 - 1626 - 2669. МТИ, бр. 5240, 31. маја 1921. Годишњи извјештај на штампаном обрасцу.

¹¹ Исто.

¹² АЈ, 65 - 1626 - 2669. Управник - МТИ, бр. 28, 5. јула 1921.

довољно ученика, и обавјештава Министарство да рад у школи неће почети док не добије ново наређење.¹³

У одговору је управнику препоручено "да енергично настане, да се упише и прикупи накнадно што већи број занатских ученика, а нарочито неписмених", у ком циљу треба да се обрати општинској и полицијској власти за помоћ. Ако не буде довољно ученика по разредима, управник ће предложити комбиновање разреда. "Интереси наших занатлија не допуштају, да њихов подмладак остане без потребног школовања и писмености, стога ће се ова школа у сваком случају одржавати у Берану", поручују управнику из Министарства, које је и Окружном начелству упутило захтјев да се преко еснафа ангажује око уписа ученика. На овај допис се касније у више докумената позивало као на изричит захтјев власти да се школа одржи.

Међутим, 1. новембра 1921. предсједник Општинског суда обавјештава Министарство да је тај суд још 12. новембра 1920. године донио одлуку да поменута "школа за ову годину услед буџетске немогућности и малог броја ђака престане радити, о чему је благовремено извештена и умољена Занатско-трговачка комора" да наведену одлуку одобри. Суд поново моли "Славни Наслов, да изволи одобрити помен. одлуку Суда и Одбора ове Општине и за ову годину прекине рад пом. школе, тим пре што овај Суд у свом овогодишњем буџету није за ту школу предвиђао никаквих расхода, нити их у случају поновног отварања има одакле чинити".¹⁴ На основу овог акта, Министарство пише управнику школе: "Пошто нема свих услова за рад те школе, а нарочито финансијских, то Министарство одобрава да се рад *одложи* до шк. 1922-23 године, до којега времена општина мора предвидети потребну суму за рад у тој шк. години". Из реченог је јасно да је Занатско-трговачка школа обуставила рад у шк. 1921/22. години на захтјев општинских органа, због малог броја ученика, али и због недостатка финансијских средстава за покриће општинских обавеза према школи.

Очигледно је у Беранама било тешко пронаћи довољан број ученика за све средње школе које су тада радиле. Из школског извјештаја од 2. септембра 1924. године сазнајемо да "у Беранама према последњем попису има 1.926 становника". Те године у Беранама је постојала још и женска занатска школа. Управник мушке занатске школе више пута наглашава да ученици рађе иду у гимназију. У извјештају достављеном крајем септембра 1926. год. исти управник пише да је посљедњи пут пописан 2.521 становник (није нам познат извор разлике у броју становника).

Иако школа није радила, у складу са Законом о занатским школама и посебним актом Министарства, почетком децембра 1922. образован је Месни занатско-школски одбор, у саставу: *Милан Вешовић*, предсједник општине, *М. Појовић*, управник Занатско-трговачке школе, *В. Појовић*, лекар, *Јован Барјакџаревић*, обућар, *Никола Нешовић*, сто-

¹³ АЈ, 65 - 1626 - 2669. Управник - МТИ, бр. 32, 22. октобра 1921.

¹⁴ АЈ, 65 - 1626 - 2669. Председник Општинског суда - МТИ, бр. 4074, 1. новембра 1921.

лар, *Арсо Царичић*, пекар, *Саво Милић*, кројач, *Војин Војиновић*, трговац, *Мехмед Ђечевих*, трговац.¹⁵ На списку Одбора достављеном 31. маја 1927. предсједник је тадашњи предсједник општине *Љубо Лазаревић*, а међу члановима нема управника.

Управник школе подсећа 20. фебруара 1922. Општински суд да је општина дужна да издржава занатске школе, моли да се састави списак будућих ученика првог разреда и објави грађанству упис за други и трећи разред за 27. фебруар. Рјешавајући по том захтјеву, као и раније поменутом ставу Министарства да се одржи поменута школа (бр. 12682 од 5. 11. 1921), Општински суд обавјештава 22. фебруара Начелство округа и управника школе да Суд може обезбиједити за потребе Школе "локал, послугу, огрев и осветлење", вјероватно посредством Основне школе, у чијој згради је радила и Занатска. Управник је касније био приморан да извијести Министарство да од општинских органа није добио потребну помоћ око уписа ученика, чиме "скида са себе сваку одговорност за то што није досада извршен упис и отпочет рад у школи".

Достављајући извјештај за шк. 1921/22. управник извјештава Министарство да је за идућу шк. годину уписано 35 ученика, а крајем септембра обавјештава Трговински инспекторат да су уписана 43 ученика: 15 у првом, 13 у другом и 15 у трећем разреду, који ће бити распоређени у три одјељења, сваки разред посебно. Почетак рада најављен је за 1. октобар.

Истим актом управник предлаже ангажовање наставника за шк. 1922/23. годину: *Милујина Јелића*, предм. учитеља гимназије (за српски језик), *В. Делевића*, привр. предм. учитеља гимназије (рачун), *Сима Кастрајновића*, предм. учитеља гимназије (земљопис), *Сћанислава Грабовског*, суплента гимназије (геометрија), *Милоње Јојића*, суплента гимназије (за физику и хемију), *Д. Јевђовића*, наставника вештина (за цртање и писање), *Никодима Цемовића*, адвоката (за мен. и тргов. право), *Пейра Чујовића*, порезника (за књиговодство и кореспонденцију), *М. Појовића*, учитеља (хигијену) и *Георђија Оберемока*, хон. наставника (певање).¹⁶

Рад у школи почео је 1. октобра. У допису од 31. децембра стоји да је уписано укупно 70 ученика: 36 у првом, 15 у другом и 19 у трећем разреду. У међувремену је школу напустило 12 ученика, тако да је на тај дан школа имала 58 ученика: 28 у првом, 12 у другом и 18 у трећем разреду.

О раду у 1923/24. години знамо да је почео 2. децембра, "услед подизања зграде за Основну школу, у којој ова школа ради". Према годишњем извјештају, у три одјељења била су уписана 52 ученика: 16 у првом, 26 у другом и 10 у трећем разреду, а на крају школске године било их је 15 у првом, 25 у другом и 8 у трећем разреду (свега 48). Предавања су завршена 21. априла, а испити су трајали до 26. априла 1924.

Ове шк. године предавали су: *М. Појовић*, учитељ (српски језик), *Д. Боричић*, професор (српски језик, кореспонденцију, књиговод-

¹⁵ АЈ, 65 - 1626 - 2669. Управник - МТИ, бр. 49, 8. децембра 1922.

¹⁶ АЈ, 65 - 1626 - 2669. Управник - МТИ, бр. 23, 24 септембра 1922.

ство), *С. Грабовски*, суплент (рачун и геометрију), *М. Јојић*, суплент (физику с хемијом, хемију с технологијом, науку о роби), *Филиј Цемовић*, дипл. правник, писар Првостепеног суда (трговачко и менично право), *Јосиф Марџиновић*, привр. предм. учитељ (хигијену), *Д. Јевтовић*, наставник вештина (цртање, писање), *М. Арсенијевић*, учитељ (земљопис).¹⁷

Упис ученика за шк. 1924/25. годину обављен је од 11. до 14., а рад је почео 15. септембра (каснило се и због радова на згради). Уписано је 50 ученика: 8 првог, 21 другог и 21 трећег разреда. Због малог броја ученика првог разреда, формирано је заједничко одјељење првог и другог, тако да је школа радила са два одјељења.¹⁸

Поред *С. Грабовског*, *Д. Јевтовића*, *Ф. Цемовића*, *М. Поповића* и *М. Арсенијевића*, ове године предавали су: *М. Цемовић*, школски надзорник, и *Душан Тајшановић*, директор филијале Трговачке банке.

Упис ученика шк. 1925/26. обављен је од 25. до 31. августа 1925, а "рад у школи отпочео је 22. септембра". Разлог кашњења биле су оправке, "које су вршене у школској згради за дочек Њ. В. Краља". Новоуписаних, поноваца и накнадно уписаних свега је било 40, од којих 17 у првом, 8 у другом и 15 ученика у трећем разреду. У току године напустило је школу 11 ученика: 7 из првог и по два из другог и трећег разреда, "услед пресељења и сиромашног стања". Испити су обављени од 18. до 28. априла; полагао је (положио) 28 ученика, док један ученик није изашао на испит. Испитима је председавао управник *М. Поповић*, а присуствовали су *Милорад Шћекић*, предсједник Трговачког удружења, и *Милован Весковић*, предсједник Занатлијског еснафа.¹⁹

Због малог броја ученика, први и други разред чинили су једно одјељење. Часови су одржавани "сваке вечери, сем Суботе, јер се то показало као најлакше и најпрактичније". Из приложеног распореда види се да су држана по два часа. У току године "настава је текла нормално и без прекида"; настава је окончана 16. априла; одржано је у првом и другом разреду (прво одјељење) 330 и у трећем 319 часова. Здравље ђака током године "било је задовољавајуће".

Ове шк. године хонорарни наставници били су: *Д. Боричић* (српски језик, цртање и писање), *С. Грабовски* (рачун, геометрија, физика с хемијом, хемија с технологијом), *Михаило Ђурашковић*, свршени ђак трговачке академије (кореспонденција и књиговодство) и *М. Појовић* (земљопис и хигијена). По оцјени управника, "наставници су савесно вршили своју дужност".

Школске 1926/27. у Занатској школи био је "мали број ђака због тога што у месту има мали број шегрта и трговачких помоћника и што

¹⁷ АЈ, 65 - 1626 - 2669. Извештај о Занатско-трговачкој школи у Беранама за школ. 1923/24. год., бр. 40, 2. септембра 1924.

¹⁸ АЈ, 65 - 1626 - 2669. Управник - Трговачком инспекторату, бр. 44, 24. септембра 1924. (У акту од 28. октобра читамо да је Инспекторат забранио управнику да се непосредно обраћа Министарству).

¹⁹ АЈ, 65 - 1626 - 2669. Извештај о раду Занатско-трговачке школе у Беранама за школ. 1925/26. год.

деца по свршетку Основне школе већином иду у гимназију". На почетку године уписано је 11 ученика првог, 9 другог и 6 трећег разреда, због чега су други и трећи разред састављени у једно одјељење. Из дописа које је управник упутио Министарству средином децембра 1926. сазнајемо да су укупно била уписана 32 ученика, али да посјећује школу 30. Међутим, у годишњем извјештају стоји да су била уписана 33 ученика: 15 у првом, 11 у другом и 7 у трећем разреду. Током године напустила су школу два ученика првог, три другог и један трећег разреда.

"Рад у школи отпочео је 20. септембра 1926. г. и трајао је до 15. априла 1927. г. закључно." Укупно је (с испитима) одржано 630 часова (304 у првом и 326 у комбинованом разреду). Настава је текла "нормално и без прекида", пише управник у годишњем извјештају, али у истом читамо и "да су ове године ђаци неуредно посећивали школу". Као мјеру да се то спријечи, управник предлаже Министарству да одобри новчане казне за неуредно похађање наставе, што је "по мишљењу потписатог најлакши и најкраћи начин, којим се ђаци могу приморати на уредно посећивање".

У школи је укупно држано 24 часа недељно. Наставу су изводили: *М. Појовић* (српски језик, писање, хигијена, свега 4 часа), *Д. Боричић* (српски језик, земљопис, цртање, 7 часова), *С. Грабовски* (рачун с геометријом, физика с хемијом, хемија с технологијом, 7 часова), *Ф. Цемовић* (менично и трговачко право, 2 часа), *Д. Тајшановић* (кореспонденција и књиговодство, 4 часа).

Разредни испити обављени су у времену од 18. до 30. априла, према распореду који је одобрило Министарство трговине. Испите је полагало 27 ученика: 13 првог, 8 другог и 6 трећег разреда. Остала су да понављају разред два ученика другог разреда. "Успех у школи постигнут је задовољавајући", пише управник у годишњем извјештају

На почетку ове школске године се из Трговинског инспектората упозорава "да у овој школи није уписан довољан број ђака", према важећој уредби о занатским школама, и тражи се од Министарства "увиђај и даљи надлежни поступак". Почетком децембра из Министарства упозоравају школски одбор да "ни један разред нема довољан број ђака", због чега је и раније од одбора тражено "мишљење о даљем опстанку школе (...)" јер са мало ђака школа не може постојати".

Крајем новембра Министарство трговине и индустрије је поново од управника школе тражило извјештај о уписаним ученицима и податке о неуписаним ученицима мјесних радњи и трговина. Дајући податке о броју ученика који посјећују наставу, управник и предсједник Занатско-школског одбора у заједничком допису истичу:

"У овдашњој вароши нема више неуписаних шегрта, пошто је место мало и услед новчане кризе рад је како у трговини тако и у занатима у застоју, те је за сада у радњама мали број шегрта.

Подносећи овај извјештај о бројном стању ђака овдашњи Занатско - Школски Одбор моли Министарство да и са оволиким бројем ђака одржи ову школу у Беранама, а Одбор верује да ће се број ђака у идућој школској години повећати.

Одбор стоји на становишту да ова школа чини велику корист шегртима, који би иначе остали посве непросвећени и неписмени, па је велика добит и за државу и друштво, да се ова сирочад просвећују и оспособе за живот, па ма колики број њихов био."²⁰

Школске 1927/28. године укупно је уписано 39 ученика: 15 у први, 17 у други и 7 у трећи разред. Због малог броја ученика, и ове године други и трећи разред чинили су једно одјељење. У току године, "услед преселења, болести и сиромашног стања", напустило је 9 ученика.

Рад у школи почео је 3. октобра 1927. и трајао закључно са 11. априлом 1928. године. Часове Д. Тајшановића преузео је Ф. Цемовић, а остали предмети распоређени су као претходне године. "Настава је текла нормално и без прекида", а одржано је укупно 580 часова. "Успех ђака у школском раду био је задовољавајући." Испити су, по одобреном распореду, обављени од 18. до 30. априла 1928. На испит је изашло по 12 ученика првог и другог разреда и 4 трећег. Сви су положили испите; по један ученик првог и трећег разреда није изашао на испите и исте полаже почетком идуће школске године.

Према годишњем извјештају, шк. 1928/29. уписано је 47 ученика: 23 у први, 11 у други и 13 у трећи разред. И ове године други и трећи разред чинили су једно одјељење, а настава је по разредима била јединствена ("обавезна за све ђаке"); због малог броја ученика било је нерационално извођење наставе посебно за занатлије а посебно за трговце. Настава је трајала од 17. септембра 1928. до 17. априла 1929. године, текла је нормално и без прекида, "сви су наставници савесно вршили своју дужност". У току шк. године одржано је 618 часова. Здравље ђака било је задовољавајуће, иако је у мјесту било епидемије грипа.

У току године школу је напустило 6 ученика. На испите, одржане по одобреном распореду, од 18. до 30. априла 1929. је изашао 41 ученик, од којих је положио испите 31, упућена на поправни 4 и остало да понавља разред 6 ученика. Послије ових података, управник је у извјештају написао да је успјех ђака био задовољавајући.

Ове године предавали су: Д. Боричић (српски језик, земљопис, цртање) до краја децембра 1928, Б. Марјановић (српски језик, земљопис), од 1. марта 1929, С. Грабовски (рачун и геометрију, физику с хемијом, хемију с технологијом), Ф. Цемовић (менично и трговачко право), Вукајло Мајковић, порезник (кореспонденцију и књиговодство), до 1. априла 1929, Косио Појовић, књиговођа, преузео исте предмете, Д. Јевђовић (цртање), од 1. марта 1929. и М. Појовић (српски језик, хигијену, писање).

За шк. 1929/30. годину упис ученика извршен је од 20. до 22. септембра, а редовни рад почео је 23. септембра 1929. и трајао до 16. априла 1930. Укупно је уписано 47 ученика: 22 у први, 18 у други и 7 у трећи разред. У току године школу је напустило 6 ученика. Настава за други и трећи разред је и ове године била организована заједно. Укупно су у току године одржана 574 часа.

²⁰ АЈ, 65 - 1626 - 2669. М. Поповић и Љ. Лазаревић - Министарству трговине, бр. 90, 16. децембра 1926.

Наставу су изводили: М. Поповић, С. Грабовски, Ф. Цемовић, К. Поповић и Д. Јевтовић, којег су због болести од краја децембра замјенивали други наставници. И ове године није било прекида у настави, а "наставници су савесно вршили своју дужност".

Испити су обављени од 22. до 30 априла 1930. године. На испите је изашло 39 ученика, док су два ученика првог разреда остала да полагају почетком наредне године. С успјехом је завршило 26 ученика: 9 првог, 12 другог и 5 трећег разреда. На поправни испит из једног или два предмета упућено је 6 ученика, 7 је остало да понавља (4 у првом и 3 у другом разреду). Понављање разреда помиње се у извјештајима тек у посљедњим годинама рада. Из штурих и стереотипних извјештаја није јасно да ли је у питању оправдано инсистирање на квалитету знања, или можда став да се обарањем лоших ученика (уз оне који су напустили) обезбиједи више ученика појединих разреда за наредну шк. годину.

Из обрађене документације види се да је од 1919. до 1930. године, са паузом од једне школске године, у Беранама радила Занатско-трговачка школа, државна вечерња трогодишња стручна школа, чији је задатак био да ученицима разних заната и трговине пружи основно опште и стручно образовање, коју су у промјенљивом броју похађали ученици беранских занатских и трговачких радњи. Школа није имала свој објекат, опрему и наставна средства, али због тога није значајније трпјела настава, јер је стално користила простор, намјештај и учила Основне школе у Беранама. Занатско-трговачку школу је преко општине и Министарства трговине и индустрије финансирала држава, а из финансијске документације види се да су буџетска средства редовно одобрavana и исплаћивана по утврђеним нормама.

Може се рећи да је укупно гледано Занатско-трговачка школа имала обезбијеђен наставнички кадар, мада није имала ни једног наставника у пуном радном односу; сву наставу изводили су хонорарно учитељи Основне школе, наставници Гимназије и стручњаци из вароши. Нестручност наставника, држање хонорарних часова и наставе из више предмета општа је и константна одлика свих беранских школа у овом периоду.

Годишњи извјештај за 1929/30. годину (бр. 59 од 7. маја 1930. године) посљедњи је документ у грађи Занатско-трговачке школе која се чува у Архиву Југославије. Из те грађе није јасно каква је била њена даља судбина, да ли је престала да ради, или је наставила са измијењеним садржајима да ради до 1940. године под називом Државна мушка занатска школа. Таква веза не види се у смислу постојања акта о промјени назива и профила ни из грађе те школе.

Нема верификованих извјештаја о укупном броју оних који су добили *мајсџорско њисмо* - дипломирали, о успјеху ученика по свим школским годинама и слично, али је без сумње да је Занатско-трговачка школа имала велики значај за образовање радничке омладине, која је практична знања стицала кроз непосредни рад у занатским и трговачким радњама.

Женска занайска школа у Беранама (1923-1927)

У архивском фонду Министарства трговине и индустрије постоји фрагментарна архивска грађа Женске занатске школе у Беранама,²¹ из које се може нешто рећи о оснивању и раду ове школе у периоду од 1923. до 1927. године. У документацији преовлађује назив *Женска занайска школа*, али се на неким школским актима налази и назив *Женска Радничка Школа*. На посљедњем акту у овој архивској јединици налази се штампил: *Женска занайска школа "Коло српских сесџара" Беране*. Нема објашњења за ову промјену, а ни података о даљем раду Школе; грађа једноставно престаје са поменутиим актом 2. децембра 1927. године, не пружајући никакве податке ни о раду у школској 1927/28. години.

Из података о раду и наставним предметима не може се довољно јасно рећи у чему је ова школа била занатска, још мање радничка, јер се не види за које је занате оспособљавала своје полазнице. Према наставним предметима, прије би се могло рећи да се ради о домаћичкој школи, организовану у режији мјесног Женског друштва, а са циљем да ученицама, поред основних општих знања, пружи знања о женском ручном раду: плетењу, везу, кројењу и шивењу. На такав закључак упућује и запажање министарског изасланика (мјесни школски надзорник, Милан Цемовић), који јуна 1926. пише: "По својој важности ова школа заслужује да јој се поклони пажња, у њој се уче и васпитавају будуће матере. Њој су приступачне како богате тако и сиромашне ученице. Из ње се износи знање, које ће користити фамилији, коју буду ове ученице основале".

Прва писана свједочанства о Женској занатској школи у Беранама датирају средином јула 1923. године. Из њих се може закључити да је ову школу основала Женска подружница "Књегиње Зорке", очигледно без претходне сагласности надлежних државних органа. Женска удружења су тада имала право да оснивају овакве школе и била су дужна да се старају о њиховом издржавању. Госпођа *Ирина Вешовић*, која се у овом времену потписује као предсједница Подружнице и "управитељица" школе, у једном писму Министарству истиче да је она основала Подружницу 21. јануара 1923. године, а Занатску школу почетком априла.²² Нема показатеља колика је стварно њена улога у свему томе, а из више њених писама могло би се рећи да је радо истицала своје заслуге (документација ове школе садржи прилично духа беранске чаршије).

Из неких дописа се види да је Вешовићева и лично ишла у министарства око школских послова. Анализом садржаја може се закључити да је те одласке обављала на своју руку и користила их за личне потребе и истицање заслуга, док је школа имала материјалне трошкове и трпјела посљедица због њених одсуствовања. У допису 14. 09. 1923. она пише: "Познато је Мин. Трг. и Инд. да сам ја и материјално све своје

²¹ Сигнатура грађе о овој школи: АЈ, 65 - 1678 - 2738.

²² АЈ, 65 - 1678 - 2738. И. Вешовић - МТИ, 26. јуна 1923.

уложила и физички као нејака женска ставила и живот на коцку док сам дошла до Београда да само што могу поради код тамошњег Мин. Трг. и Инд." Нема показатеља шта је Вешовићка "порадила" у Министарству, али има израза незадовољства њеним "жртвовањем" за школске послове. У једном акту читамо да је била "рођена Београђанка" па су можда одласци за Београд имали и личне мотиве.

Почетком октобра 1923. Вешовићева тражи од Министарства проsvјете да задржи звање учитељице основне школе, а да званично ради као управитељ Занатске школе. На захтјев Министарства просвете одговорено је из Министарства трговине 25. фебруара 1924. године: "Пошто државне занатске школе још нису основане а у приватним женским занатским школама врши управу председница или потпредседница женске корпорације, то молитељка г-ђа Ирина Вешовић не би могла бити постављена за управницу женске занатске школе у Беранама." Из овога закључујемо да школа није била званично одобрена, мада је Министарство трговине октобра 1923. одобрило 1.512 динара као "помоћ за исплату хонорара наставницима за предметну наставу до краја марта 1924. године". Марта наредне године управитељка пише да та сума није довољна и тражи још 6.000 динара за покриће трошкова.

И из годишњег извјештаја за шк. 1924/25. могло би се закључити да Школа ни тада није била званично одобрена, јер у истом стоји: "надали смо се сваки дан на одобрење од Министарства Трговине и Индустрије". Међутим, из истог се види да је поменуто Министарство редовно давало новац за хонораре наставницима, а помиње се и материјална помоћ од истог (утрошена "за материјал"). У наставку читамо: "Школа се издржавала од своје зараде, коју су школи ученице зарађивале". Остаје нејасно о каквој се заради ради, као и како се школа сама издржавала ако је Министарство редовно уплаћивало новац за хонораре и давало додатну новчану помоћ. И извјештај министарског изасланика из јуна 1926. показује да је у питању школа коју треба да одржава локално женско удружење, иако је од Министарства трговине и индустрије добијала новчану подршку.

Више докумената показује да је око оснивања и рада Школе било неслоге и у самом Женском друштву. Потпредседница Друштва и група чланица Управног одбора пишу јула 1923. Министарству трговине да је председница Ирина Вешовић радила на своју руку, односно да "није овлашћена да у име Друштва предузима ма какав посао. Досадањи њен рад није исправан, услед тога Друштво јој издаје неповерење".²³ Вешовићка у више докумената истиче да жалбе на њен рад потичу од завидљиваца,²⁴ али се на основу њених изјава и поступака, нарочито више самовољних одласака за Београд на штету школског рада, може рећи да јој није била страна самовоља (у једном негодовању читамо да је супруга председника општине, што је можда неко објашњење), док у службеним обраћањима има сувише личног и нападаг истичања заслуга.

²³ АЈ, 65 - 1678 - 2738. Телеграм, 20. јула 1923.

²⁴ АЈ, 65 - 1678 - 2738. И. Вешовић - МТИ, 19. јула 1923.

Иако је чланство у Женском друштву било добробовљно, а и рада у школи сама се прихватила, иначе запослена као учитељица у варошкој Основној школи (потпусује се као "народна учитељица"), није се устручавала да саму себе предложи за управника, тражећи да задржи и мјесто у Основној школи. "Молила бих ако би само расписом се могло да остане ми мјесто учитељице нар. школе а да будем управитељка Зан. рад. школе озваничена како би *нешто боље било*", пише И. Вешовић Министарству трговине.²⁵ Децембра 1924. Министарство просвете ставило је Вешовићку на располагање Министарству трговине, "задржавајући јој право на место учитељице у Беранама и ослобађајући је привремено рада у школи", да би априла 1926. била враћена на располагање Министарству просвете да се упути на рад у основну школу.

Почетком јула 1926. управитељка у годишњем извјештају моли да буде разријешена дужности, а у писму начелнику пише: "Молим да ми се уважи оставка на управитељску дужност, нека раде они који су *од мене способнији а шаквих сигурно овде нема* само су амбициозни и друго ништа" (подвукао З.Д.). Запажамо да Вешовићка даје оставку послјије званичних предлога за смјењивање и одлуке о стављању на располагање, што је био синоним за смјену са дужности. И ово говори о њеном мишљењу о себи и другима, а дијелом и објашњава исказана незадовољства руковођењем, испољена нарочито током 1925/26. школске године.

На смјењивање управитељке Вешовић утицали су проблеми који су се нагомилали у раду Женског друштва и саме школе, нарочито поводом њеног вишемјесечног борака у Београду крајем 1925. године, за које вријеме школа није радила. О томе мјесни школски надзорник у улози министарског изасланика пише јуна 1926. Министарству трговине и индустрије: "Г-ђа Вешовићка, као управитељица има заслуге за оснивање ове школе, али како ова установа тражи потпору и осталог овдашњег женског света, јер цео терет не може пасти на државу, а *ова је њој ствала несношљива* и није у стању организовати женску подружину, која се има бавити о издржавању и снабдевању ове школе, па сам мишљења *да се смени са ујравнотежене дужности* и постави друго подесније лице" (подвукао З.Д.).

Из документације се не може закључити у којем простору је радила Женска занатска школа, мада се из више писама види да је била смјештена у закупљеној приватној кући. У једном писму управитељке (јула 1925) помиње се Дом, "који смо морали основати због сељачке деце која иду по два три сахата ода нарочито зими те им је сада лакше ићи и учити школу". Дом се помиње и у годишњем извјештају из јула 1925. године, али нема података о мјесту гдје се налазио и како је функционисао. Тек маја 1927. године одобрено је да се зграда Грађевинске секције у Беранама уступи привремено за потребе Женске занатске школе.

²⁵ АЈ, 65 - 1678 - 2738. И. Вешовић - МТИ, 14. септембра 1923. (Подвукао З.Д. Није јасно шта би за рад школе било боље ако би се удовољило захтјеву за формалним именованем, али Вешовићка није одустајала од управитељског звања. У писму од 7. септембра читамо: "молим Г. Референта да ми учини да се зовем учитељица основне школе, а да дужност вршим званично као управитељица зан. рад. школе".)

Из извјештаја који је "управитељица" доставила 19. јула 1923. године Министарству трговине и индустрије сазнајемо да је Школа *иочела рад 1. априла*, а ту шк. годину завршила 28. јуна 1923. године. Пошто од Министарства трговине и Министарства просвете Друштво није добило одговоре на дописе, "потписата као најстарија учитељица узела је улогу учитељице рада, а такође и управу исте школе. Потписата учитељица радила је по три сахата пре подне предавајући женски рад свију врста према оvd. приликама".²⁶ Из акта се види да је у питању плетење и вез. Учитељица се трудила да предавањем ручног рада "отвори вољу" те се стога није "обазирала на програм". Податак да је г-ђа Вешовић "узела" управу и наставу "као најстарија учитељица", а не по неком другом критеријуму, као и да није водила рачуна о наставном програму, показује однос према школи на почетку њеног рада. Стиче се утисак да је током постојања ове школе доста тога било импровизовано.

Уписано је 20 ученица, од којих 2 нијесу посјећивале школу, "јер су биле из околних села те чим је настао рад, оне су пошле на село" (вјероватно мисли на прољећне пољопривредне радове). Ученице су биле одраслије дјевојчице, "сиромашног стања", које су у посјећивању школе и у раду "велику вољу показале". Због каснијег почетка наставе, часови су били "удвостручени" (вјероватно је држана двострука норма), али се не види у односу на који наставни план. Управитељка сматра да је постигнут "необичан успех за тако кратко време", занемарујући при томе да су у питању садржаји које дјевојчице уче и кроз домаће васпитање.

Нема прецизнијих података о узрасту ученица, али се из неких наговјештаја може закључити да се не ради о старосно уједначеној групи. Наиме, из извјештаја проф. Боричића о настави српског језика сазнајемо да су неке ученице претходно училе први разред гимназије. Вјероватно су и друге имале завршену основну школу.

Нема података о наставном плану по којем је учила прва група ученица, али се види да су поред *ручног рада* били заступљени *српски језик*, који је предавао проф. *Драгиша Боричић*, *вјеронаука* и *рачун с геометријом*, које је предавао учитељ *Тома Јоксимовић*. На крају године није било разредних испита, већ су дате позитивне оцјене третиране као годишње.

По завршетку наставе приређена је изложба ученичких радова, а приход од продатих радова ишао је у друштвену касу. Рад школе финансиран је из средстава Женског друштва, чланарине и прихода од двије забаве. Дио трошкова поднијели су родитељи кроз обезбјеђивање материјала за рад. Неки рачуни, као и хонорари наставницима (иако су се јавили добровољно, обрачунати су хонорари по 1400 дин. за три мјесеца; Д. Боричићу 20 а Т. Јоксимовићу 10 дин. од часа) нијесу благовремено исплаћени.

Нема јасних показатеља по којим критеријумима су одређивани трошкови и хонорари у овој школи, мада би се могао стећи утисак да је и ту било самовоље. Прве године рада Д. Боричићу је обрачунат хоно-

²⁶ АЈ, 65 - 1678 - 2738. И. Вешовић - МТИ, 14. септембра 1923.

рар као у Гимназији, а из документације Занатско-трговачке школе у Беранама види се да је у тој школи тада хонорар био нижи. Закључак о самовољном управљању заснивамо на подацима из више дописа, као и става поглавара Беранског среза, који 5. априла 1926. године пише Министарству трговине: "За ову школу незна се под чијим непосредним надзором потпада, нити пак се зна ко води рачуна о отвореним и утрошеним кредитима, као и осталим рачунима. Уз ово и управитељица г-ђа Вешовићка мора се оцењивати по чл. 72 Зак. о чиновницима грађанског реда, а међу тим остаје неоцењена". И у извјештају министарског изасланика те године читамо предлог: "Да се досадашњи издатци контролишу", што упућује на закључак да се у Беранама није било задовољно како је ова школа вођена.

За идућу школску годину управитељка, која се некад обраћа у вези са школским пословима и као предсједник Женске подружине, тражи именовање двије учитељице, материјалну помоћ и новац за хонораре наставницима.

Школске 1923/24. рад у школи почео је 1. септембра. Из једног писма управитељке сазнајемо да је средином септембра 1923. било уписано 57 ученица: 28 у први разред, 9 у други и 6 у трећи разред.²⁷ Није јасно како је ових 6 ученица стекло право на упис у трећи разред, јер је школа претходно радила само три мјесеца са групом од 18 ученица. У овом допису помињу се и "приватне 14 уч.", али није јасно о којим се ученицама ради; школа је иначе била у статусу приватне под окриљем Женске подружнице. Почетком марта 1924. у школи је било 49 ученица: 29 у првом, 11 у другом и 9 у трећем разреду, као и 9 ванредних ученица.²⁸ Нема објашњења за исказане разлике у броју ученица, али је вјероватно да се ради о напуштању у току године присутном у свим школама. Пошто нема спискова или других конкретнијих показатеља, није искључено ни фиктивно исказивање већег броја ученица на почетку школске године ради придавања значаја школи, њеног одржања или повећања доплатија.

О наставницима ове школе немамо потпуне податке. У једном телеграму помиње се учитељица *Мишићева*, која иако се удала није прекинула рад. Јуна 1924. помиње се стручна учитељица женског рада *Нада (Надежда) Радосављевић* (касније *Ивовић*). Дописом из средине марта 1925. школа је обавијештена да је за учитељицу постављена *Анђелија Царичић* из Дубровника, "са месечном дневницом од 1.100 динара."

Према извјештају за шк. 1924/25. годину, рад је почео 1. септембра 1924., а радило се до 25. јуна 1925. године, када су завршени разредни испити. Школа је имала три разреда "ниже женске занатске школе и такођер је морала одржати прву годину продужне наставе", стоји у извјештају.²⁹ Из документације се не може закључити зашто је држана "продужна настава", која се не помиње у другим стручним школама. Ни-

²⁷ АЈ, 65 - 1678 - 2738. Женска радничка школа, бр. 30, 11. марта 1924.

²⁸ АЈ, 65 - 1678 - 2738. И. Вешовић - МТИ, 14. септембра 1923.

²⁹ АЈ, 65 - 1678 - 2738. Управа Женске занатске школе, бр. 58, 21. јула 1925.

је јасно ни има ли она функцију вишег разреда. Није јасно шта значи назив "нижа занатска школа", можда је то само конструкција И. Вешовић, која је једном домаћичком курсу хтјела придати посебан значај. Стручне школе у овом периоду нијесу се дијелиле на ниже и више, то је постојало само у гимназији.

Школа је ове године уписала укупно 53 ученице: 8 у први, 20 у други, 14 у трећи и 11 у продужни разред. "Ученице су већином из околних села, карактеристично је да су ученице врло сиромашно стања због тога нису ни одевене довољно у погледу учења, показале су похвалан успех с обзиром на то, што ова школа нема довољно услова нити пак материјалне могућности", читамо у годишњем извјештају, који баш и није модел писања годишњег школског извјештаја (документација показује недостатке у вођењу школске администрације). Све уписане ученице "са похвалом су положили испит, како стручни тако и из наставе". У грађи нема показатеља шта је полагано и пред којом комисијом.

У годишњем извјештају налазимо више података о предаваним предметима и наставницима. И. Вешовић предавала је *српски језик* у сва три разреда, док је Д. Боричић (професор српског језика у Гимназији и Педагошком одељењу) ове године радио као дјеловођа. Од марта 1925. дужност дјеловође обављао је *Вука Бајић*, дјеловођа општине. Т. Јоксимић, учитељ, предавао је *маџемаџику* у сва три разреда. *Нада Крстић*(h), учитељица, предавала је *историју са земљојисом*. *Загорка Милнковић*, наставница гимназије, предавала је *вјеронауку* у сва три разреда. *Н. Радосављевић*, учитељица, предавала је *ручни рад* у трећем разреду и првом разреду продужне наставе, а *А. Царичић* ручни рад у првом и другом разреду "ниже занатске школе".

Школске 1925/26. било је већих застоја и проблема у раду школе. У годишњем извјештају управитељке пише да је школа почела рад 1. септембра, али да је од 1. октобра до 15. новембра обуставила рад, јер је власник зграде отказао "стан" зато што дуго није плаћана закупнина.³⁰ Вешовићка је затворила школу и отпутовала за Београд, гдје 20. октобра пише Министарству да је "дошла лично да тражи од наслова помоћ у противном школа је у немогућности да ради за ову годину, ако помоћ не будем добила. принуђена сам остати овде док ми наслов не удовољи тражење".³¹ На први поглед дјелује као пожртвовано и енергично залагање за школске послове, али се поставља питање колики су били издаци за путовање и дуги боравак у Београду; да ли се тим новцем могла платити кирија и обезбиједити рад школе и зашто она мора боравити у Београду док јој се не "уволоји тражење".

Очигледно је управитељка ове кораке предузела на своју руку. У међуратној грађи беранских школа нијесмо наишли на примјере да су се управитељи понашали на овај начин, нијесу ишли у Београд "преко оних крајева где прети у сваки минут опасност од врло рђавих путева и те-

³⁰ АЈ, 65 - 1678 - 2738. Женска занатска школа, бр. 59, 18. јуна 1926.

³¹ АЈ, 65 - 1678 - 2738. Управа Женске занатске школе, бр. 66, 20. октобра 1925. (Занимљиво је да је допис са овим бројем датиран у Београду, што показује да је Вешовићка носила школске печате на путовању.)

шких превозних средстава, само да би боље показала какве су немогућности код нас", како Вешовићка пише Министарству трговине 10. фебруара 1926, напомињући да није добила обећану помоћ, ради чега "смо принуђени затворити школу". Интересантно је да у наставку каже да "кредити за хонораре долазе". Очигледно се нико у школи није хтио одрећи редовног примања хонорара да би се благовремено платила кирија и одржала школа. Има разлога за закључак да се новчаним средствима у овој школи није домаћински располагало и да се више пажње поклањало исплатама примања, него материјалном обезбјеђењу наставе.

Из писма којим се учитељица Н. Ивовић жали референту у Министарству на самовољу управитељке, која је школску архиву и дневнике закључала у својој кући приликом одласка за Београд и која је више пута прекидала рад у школи, сазнајемо да је Вешовићка из Београда почетком новембра телеграмом јавила да школа настави са радом, али да сама није дошла, те да се у школи није могло радити због хладноће, тј. необезбјеђеног огрева.³²

Крајем децембра 1925. школски надзорник обавјештава Просветни инспекторат да "г-ђа Вешовићка често одсуствује од школе где је одређена и ове године није ушла у своју школу од 1. септембра до 15. децембра ове године, већ је неко време проводила у Београду",³³ питајући под чијим је школа надзором и ко одобрава одсуство управитељки. Послије овог дописа наступила је дужа преписка локалних и државних органа, даване су изјаве и објашњења, из чега се може закључити да одсуство није било одобрено, а случај се завршава упутством управи школе да преузме управљање, пошто се И. Вешовић враћа на "своју редовну дужност", што ће рећи за учитељицу основне школе.

Јуна 1926. године први пут се о раду Женске занатске школе јавља извјештај министарског изасланика. Из њега видимо да је школа те године имала пет разреда, да је на почетку године уписано 38, а на испите 14. јуна 1926. изашле 32 ученице: по три у првом и другом разреду, 15 у трећем, 5 у четвртном и 6 у петом разреду.³⁴

У документацији нема образложења о каквим се разредима ради, а о наставном плану можемо судити само по списку наставника, односно предмета које су предавали, мада се ту пети разред не помиње. И иначе није јасно о каквом се петом разреду овдје говори. И. Вешовић "предавала је рачун у све четири разреда. Ученице нису знале обичне појмове а камо ли израчунати обим код троугла, четвороугла, и т.д. израчунати површину код четвороугла, многоугла и т.д. а још мање мере и пропорције поставити и по њима радити и остало што је по програму у 3. разреду. Приликом пропитивања ученици су давали врло погрешне одговоре због чега сам посумњао у знање наставнице."

Н. Ивовић предавала је теорију и практични рад у 3. и 4. разреду "о кројењу, узимању мера и изради хаљина и т.д. све по програму. (...) Из

³² АЈ, 65 - 1678 - 2738. Н. Ивовић, 2. марта 1926.

³³ АЈ, 65 - 1678 - 2738. М. Цемовић - Просветном инспекторату, бр. 2036, 18. децембра 1925.

³⁴ АЈ, 65 - 1678 - 2738. Школско надзорништво, бр. 829, Беране, 14. јуна 1926.

практичног и теоријског рада ученица, видело се, да је г-ђа Ивовић уложила довољно труда, те је и успех показала одличан."

А. Царичић предавала је хонорарно теорију и практични рад у 1. и 2. разреду "и приличан је успех постигла, али се примећује да није стручна у овоме раду".

Д. Боричић предавао је хонорарно српски језик у сва четири разреда "и како није уредно долазио на часове, то ученице немају најобичније појмове из овог предмета".

Т. Јоксимовић предавао је хонорарно историју и науку хришћанску у сва четири разреда, "у два прва се постигао жељени успех а у 3. разреду нису, јер наставник није по програму радио", стоји у извјештају.

"Цртање није предавано, како је изјавила управитељица школе г-ђа Вешовићка са изговором да се овај предмет учи уз теорију и практични рад. Иначе је ово њен предмет. Овако схваћање г-ђе Вешовић не само што је противно програму за ову школу, него што је овај предмет врло важан за ученице ове школе, које кроје и израђују одела и што наставом овога предмета буде естетичка осећања за све што је лепо и добро а то је за девојчице од велике важности."

Школске 1926/27. дужност управитеља обављао је школски надзорник *Милан Цемовић*, учитељ по образовању. Новембра 1926. год. он пише Одељењу за трговачко-занатску наставу: "Женска занатска школа у Беранама је радила без програма. Наставници су провизорно узимали наставну грађу за ученице. Бивша управитељица и ако је можда имала програм за ову школу, није се управљала по њему а још мање хонорарни наставници. Молим да би се послао за ову школу наставни програм."³⁵ И ово пружа значајне податке о организацији и раду ове школе.

Грађа за ову шк. годину је оскудна. Основне податке сазнајемо из извјештаја министарског изасланика. За изасланика је била одређена учитељица из гимназије, али је Н. Ивовић написала Управи писмо у којем оспорава њену стручност, уз ријечи: "од изасланика са мањом квалификацијом за теорију и шивење женског одела оцена 'одличан' би ме задовољила као и 'слаба'".³⁶ Особље ове школе је заиста имало високо мишљење о својим знањима и способностима, мада извјештаји о раду то не потврђују.

Министарски изасланик био је *Милан Појовић*, управитељ Основне школе и управитељ мушке Занатско-трговачке школе у Беранама. Његова документација лако се чита и у њој се налазе ваљани подаци.

Из извјештаја изасланика о раду школе у 1926/27. години сазнајемо да је на почетку било уписано 29 ученица, а да је на испит изашло 27: по двије у првом и другом, три у трећем, 13 у четвртном и 7 у петом разреду. Због малог броја, ученице првог, другог и трећег разреда чиниле су једно одјељење, у којем је стручна учитељица била *А. Царичић*, а ученице четвртог и петог друго, у којем су стручне учитељице биле *Н.*

³⁵ АЈ, 65 - 1678 - 2738. Женска занатска школа, бр. 26, 22. новембра 1926.

³⁶ АЈ, 65 - 1678 - 2738. Н. Ивовић - Управи Женске занатске школе, 18. маја 1927.

Ивовић и *Софија Голубовић*, која је почела да ради 1. маја 1927, али је убрзо отишла на одсуство због болести дјетета.³⁷

Хонорарни наставници били су: *Т. Јоксимовић*, за вјеронауку; *Д. Боричић*, за српски језик, у првом полугодишту; *Милосав Васовић*, су-плент, за српски језик у другом полугодишту; *Јован Ивовић*, пр. пр. учитељ, за хигијену, земљопис, историју и књиговодство; *М. Цемовић*, за рачун и геометрију. Ово је уједно и најпотпунији опис наставног плана ове школе.

Ове школске године рад је почео 11. новембра 1926. и текао без прекида до 9. јуна 1927. Испити су обављени 11. јуна, а од 12. до 14. трајала је изложба радова. "Сви су наставници у раду били марљиви и уредно су вршили своју дужност." Успјех постигнут "из наука" је задовољавајући, а из женског ручног рада одличан. Ове године Женска подружница помогла је школу "морално и материјално", тако да је у школској каси код благајнице Подружнице *Радмиле Шкорић*, било готовине 2.231 динар. Управитељ "врши своју дужност тачно и уредно", пише у извјештају изасланика, а документација по више основа показује напредак у односу на раније године.

Из јесени 1927. сачувана су само три акта, из којих се не може рећи ништа о даљем раду и судбини ове школе. Симптоматично је да *М. Поповић* у свом извјештају пише: "И ако је у овој школи мали број ученица, ипак је њено одржавање неопходно потребно и врло корисно." Из овога се може претпоставити да се постављало питање даље судбине школе, али немамо података да ли се и одржала.

Из сачуване грађе се не може прецизно цијенити укупан значај ове школе и њен стручни и педагошки допринос, али је несумњиво да је постојање стручне женске школе имало позитивне резултате. У то вријеме женска дјеца су се последице основне школе могла школовати у Беранама једино још у реалној гимназији и учитељској школи.

Плетарска, Државна мушка занайска школа у Беранама (1931 - 1940)

У Беранама је тридесетих година 20. вијека радила плетарска школа, која се у грађи налази под два имена: 1931. године на њеним документима стоји штампбиљ са називом *Државна плетарско-занайска школа*, а од почетка 1935. године *Државна мушка занайска школа*. У грађи нема јасног објашњења за промјену назива, али је из наставних планова и програма, спискова наставног особља и извјештаја о раду очигледно да се ради о истој, плетарској школи.³⁸

Први помен о плетарској школи налазимо у допису *Петра Даниловића*, члана Занатске коморе за Берански округ, који 15. децембра 1927. године пише Занатској комори у Београду да у округу има много

³⁷ АЈ, 65 - 1678 - 2738. Женска занатска школа, бр. 95, 30. јуна 1927.

³⁸ Грађа Плетарске школе у Архиву Југославије носи сигнатуру 65 - 1744 - 2833, а грађа Мушке занатске школе сигнатуру 65 - 1651 - 2704. Има се утисак да приликом архивске обраде грађе није уочена повезаност ове двије школе.

незапослене сиромашне дјеце, да долина Лима обилује врбовим прућем, и моли да Комора његов предлог "оснажи" и достави Министарству индустрије, како би исто "одобрело једног стручњака да би изучила деца занат *Плетарски*". Почетком јануара 1928. Занатска комора за Србију и Јужну Србију упутила је Министарству трговине и индустрије одговарајући акт, истичући да ће Занатска комора у Беранама обезбиједити историје за школу, а од Министарства се тражи да упути стручњака, које-му би исплаћивало хонораре.

На захтјев поглавара среза беранског, Школски одбор Основне школе одлучио је крајем фебруара 1928. да за потребе плетарске школе уступи доњи спрат зграде основне школе у Харемима. "Према указаној потреби, а имајући у виду значај домаће занатске радности код нас", министар трговине и индустрије одлучио је априла 1928. "да се у Беранама отвори течај за корпарско-плетарство", за који треба урадити програм. Истим актом одобрени су издаци "до укупно 10.000 динара".³⁹

Из грађе се не може закључити како су се даље одвијале активности по овом питању, а тек 1931. године налазимо показатеље да је плетарска школа почела рад. Општина је за рад школе обезбиједила двије учионице, намјештај, огрев и освјетљење. Управитељ Државне плетарско-занатске школе, *Герард Дујмовић* доставио је 21. јула 1931. извјештај о раду школе, из којег сазнајемо да је иста *почела рад 22. фебруара* те године. Радило се пет мјесеци, а било је уписано 20 ученика. Изложба ђачких радова одржана је 28. јуна 1931, била је од грађанства добро посјећена, а остварен је приход од продатих радова у износу 1.120,50 динара.⁴⁰

Нема других показатеља о раду школе за ову годину, али се у предмету налази Општи преглед предмета, из којег се види да се ради о школи плетарске струке, у којој је обука трајала четири године. У каснијим извјештајима о раду нема података о четвртном разреду у Беранама. Недјељни фонд часова био је велики, а по називима предмета се види да је доминирала стручна настава, мада су и општеобразовни предмети били значајно заступљени.⁴¹ Занимљива је, и за школу овог типа прилично нејасна, велика заступљеност њемачког језика у Наставном плану, мада у каснијој документацији једино за 1933/34. налазимо да је у школи пре-даван страни језик.

Наставни план плетарске школе био је:

Ред. бр.	Предмети	Струка: Плетарска			
		I	II	III	IV
1.	Наставни језик	2	2	2	2
2.	Немачки језик	2	2	2	2
3.	Земљопис	1	1	-	-
4.	Повест	1	1	-	-
5.	Математика	2	1	1	1

³⁹ АЈ, 65 - 1744 - 2833. МТИ, бр. 6615/VII, 20. априла 1928.

⁴⁰ АЈ, 65 - 1744 - 2833. Г. Дујмовић - Краљевској банској управи, бр. 125, 21. јула 1931.

⁴¹ АЈ, 65 - 1744 - 2833. Државна стручна школа у Беранама, Наставни план. (И из овог примјера види се недоследност у писању назива школе.)

6. Геометрија	2	1	1	1
7. Природословље	2	2	-	-
8. Физика	-	-	2	-
9. Хемија	-	-	-	2
10. Краснопис	2	2	-	-
11. Технологија алата и материјала	-	-	1	1
12. Обртно књиговодство и калкулација	-	-	2	2
13. Облици уметности	-	-	1	1
14. Слободно цртање	4	4	2	-
15. Моделовање	-	-	-	2
16. Стручно цртање	2	2	2	4
17. Резбарство	-	-	-	-
18. Плетарска столарија	-	-	-	2
19. Практичан рад у радионици	20	30	36	36
Свега:	40	48	52	54(sic)

О раду шк. 1931/32. нема више података. Почетком марта 1932. год. *Стијанислав Грабовски*, суплент гимназије, обавијестио је у својству управитеља школе Министарство да је, поводом годишњице отварања школе, 21. и 22. фебруара одржана изложба ђачких радова. Изложба је била добро посјећена, а направљене су и бројне поруџбине. Школа је тада имала 30 ученика, већином са села. Грабовски мисли да би припремање пружа за школу могло становништву бити извор зараде, а мишљења је и да су многи заинтересовани за упис дјеце у плетарску школу, "да за кратко време може успети да се научи добро радити простије ствари и да ученик добија половину прихода од суме за коју је била продата по њима израђена ствар, чега нема при учењу другог заната." Каснији број ученика не потврђује значајнију популарност плетарског заната, али је занимљив податак о награђивању ученика.

Ни о школској 1933/34. немамо важнијих података. Из записника сједнице Наставничког вијећа, одржане 11. септембра 1933. год. сазнајемо да је у први разред уписано 7 ученика (још 3 су поднијела молбу), у други 10 и у трећи 4 ученика. Свега су у школи била уписана 24 ученика. Иако у свим актима стоји да је то мушка занатска школа, у други разред биле су уписане двије ученице. Због малог броја ученика, други и трећи разред чинили су једно одјељење.

Овај записник као управитељ потписује *Вук Делевић*, који је те године предавао њемачки језик, математику, геометрију и физику (свега 10 часова). *Миодраг Караџић*, предметни наставник, предавао је српски језик, природопис, земљопис, историју, краснопис, књиговодство и кореспонденцију, слободно цртање, стручно цртање, хемију и облике умјетности (свега 23 часа). *Никола Ситијанчић*, занатски учитељ, предавао је рад у радионици (30 часова) и технологију алата и материјала (2). *Г. Дујмовић*, занатски учитељ, предавао је рад у радионици (први разред, 30 часова) и стручно цртање (3).

На овој сједници расправљало се и о набавци материјала за радионице, оправци казана за парење пружа, а ријешено је и да се за школ-

ску библиотеку купи по један примјерак одобрених уџбеника. Из приложеног распореда види се да је сваког дана (сем недјеље) држано по 8 часова теорије и практичног рада.

Из списка кандидата на завршном испиту видимо да су полагани писмени и усмени испити из српског језика и математике, усмени из физике, технологије алата и материјала, теорије практичног рада. Испит су полагала три ученика.⁴²

О раду у првом полугодишту 1934/35. нешто више сазнајемо из извјештаја који је Н. Стипанчић (в. д. управника до 1940. године) доставио 4. фебруара 1935. год. Краљевској банској управи на Цетињу. Те године у три разреда уписано је укупно 15. ученика: 4 у први, 6 у други и 5 у трећи разред. На приложеном списку налази се по једна ученица у другом и трећем разреду. Један ученик првог разреда је искључен из школе.

"Настава у теоријској обуци текла је добро. (...) Наставници из теоријских предмета прошли су предвиђени програм. (...) Општи успех из теоријског рада је незадовољавајући. (...) Недостатак је у теоријској настави из разлога: што један наставник ради са дванест предмета; што исти није квалификовани предметни учитељ, и што нема школске библиотеке", читамо у полугодишњем извјештају о раду ове школе. За утјеху је што је и настава стручног рада "текла у потпуном реду и задовољству", што су наставници "прешли" предвиђени програм, а успјех "из стручног рада је потпуно задовољавајући". Најслабији успјех постигнут је у првом разреду.

Ученици нијесу примали стипендије (благодијаније) или другу материјалну помоћ од школе. Похађање школе било је "задовољавајуће". Међутим, направљено је 737 изостанака, 627 оправдано и 110 неоправдано (53 изостанка по ученику), што се теже може сматрати задовољавајућим похађањем наставе.

О материјалној основи наставе сазнајемо: "Учионица за теоријску наставу је добра. Радионица за практични рад је здрава и подесна. Магазини за смјештај израђених предмета, као и за смјештај материјала здрави су, али несигурни са затвором".

Са наставником М. Караџићем било је неких проблема (од 20. фебруара је суспендован), а као испитивач за српски језик на завршном испиту помиње се *Пејтар Врдољак*. Писмени дио завршног испита обављен је 20. и 21, а усмени и практични 24. јуна 1935. године. Испит су полагала четири кандидата, три су положила са добрим, а један са врло добрим успјехом.⁴³

Из записника Наставничког вијећа на почетку шк. 1935/36. год. сазнајемо да је управа о упису ученика обавијестила и сусједне општине, што показује да је школа била отворена за ученике са ширег подручја.

⁴² АЈ, 65 - 1651 - 2704. Списак кандидата и чланова испитне комисије. Испите су положили: *Илија Анђић*, врло добар, *Данило Делевић*, врло добар и *Ђерим Пачариз*, добар.

⁴³ АЈ, 65 - 1651 - 2704. Н. Стипанчић - Краљевској банској управи, бр. 204, 27. јуна 1935. Испите су положили: *Милорад Божовић*, *Бранко Марић*, *Велимир Панићовић* и *Драгушин Панићовић*.

На почетку године уписано је свега 8 ученика. Међутим, из извјештаја о почетку шк. године видимо да је уписано 11 ученика: два у први, четири у други и пет у трећи разред. Први и други разред чинили су једно одјељење. Почетак наставе планиран је за 5. септембар.

Ове године школа је имала проблема са обезбјеђивањем наставника за општеобразовне предмете. Српско-хрватски језик, математика, геометрија, физика, хемија, историја, природопис и земљопис остали су незаступљени, а часови предвиђени за ове предмете користиле се за практичну наставу. Практичну наставу и стручне предмете подијелили су *Г. Дујмовић* и *Н. Ситићанчић*. "Услед финансијске кризе" куповина материјала за рад своди се на најмању мјеру и одлаже се куповина учбеника за опште предмете.⁴⁴

Из извјештаја на крају полугодишта сазнајемо да је један ученик напустио школу због болести. Настава из општих предмета није држана. В. д. управитеља задовољан је радом и постигнутим успјехом из стручних предмета и практичног рада.

Према годишњем извјештају, "настава у другом полугодишту текла је у потпуном реду", а трајала је до 12. јуна. Изложба радова одржана је 28. јуна, била је добро посјећена, а изложени радови већином продати. Школску годину завршило је 8 ученика: први разред један с добрим успјехом; други разред један с одличним, два с добрим; трећи разред по два с врло добрим и добрим успјехом.

У току године изведене су по двије полудневне и дневне екскурзије ("двije научног, а двије забавног карактера"). У годишњем извјештају стоји да је ученицима у току године одржано 11 предавања "и то: о Св. Сави, Стросмајеру, Зринском, Франкопану, о Јадрану и његовој важности, Мајци и материнској љубави, Туберкулози, Николи Тесли и О одбрани од бојних отрова."⁴⁵ У извјештају нема објашњења о циљу држања оваквих предавања, предавачима и другом што би показало на основу чије одлуке и зашто су држана. Очигледно је да су нека у духу пропаганде југословенства, мада се и из каснијих тема запажа значајно присуство тема из хрватске историје, али не и из завичајне.

Завршни испит планиран је од 18. до 23 јуна. Из финансијских разлога, Министарство није одредило свог заступника на испиту, за ту дужност овлаштен је управитељ школе. На испит су изашла четири ученика. Један је положио са врло добрим, два са добрим и један са довољним успјехом (у документацији нема имена).

На редовном упису за шк. 1936/37. уписано је само 4 ученика, по два у првом и трећем разреду, због чега управитељ пита Банску управу да ли ће се уопште отварати први разред, ако се не упише још ученика. Подјела предмета до краја септембра није била извршена, пошто су наставници *М. Караџић* и *Г. Дујмовић* били на боловању. Из записника сједнице Наставничког вијећа, одржане 28. септембра 1936, сазнајемо да

⁴⁴ АЈ, 65 - 1651 - 2704. Извештај о почетку школске године и Препис записника прве седнице Наставничког већа, бр. 291, 2. октобра 1935.

⁴⁵ АЈ, 65 - 1651 - 2704. Годишњи извјештај за 1935/36. годину, бр. 312, 1. јула 1936.

је настава почела 5. септембра и да је извођена само практична обука. Обавјештење о упису било је достављено свим општинама Беранског среза, али и Андријевичком и Бјелопољском срезу. Краљевска банска управа одобрила је исплаћивање стипендија сиромашним ученицима првог и другог разреда "из школског прометног фонда". И поред тога, до краја септембра уписано је само 6 ученика: два у првом, један у другом и три у трећем разреду. Први и други разред имали су заједнику наставу, док су стручну наставу слушали сви заједно.

Према подјели предмета од 28. септембра, предметни учитељ М. Караџић држао је наставу из 11 предмета у свим разредима, док је Н. Стипанчић држао технологију и стручни рад. Може се претпоставити какав је ниво и квалитет наставе могао бити ако један учитељ држи наставу из 11 предмета, односно 26 програма у три разреда.

Марта 1937. године из школе је искључен ученик првог разреда *Хамдија Дервовић*, због комунистичких активности, због којих је био хапшен и затваран у зиму те године. Ово је у документацији занатских школа у Беранама једини примјер кажњавања ученика или наставника због политичких активности. У вези с овим случајем постало је важно питање узраста, и запажамо да у документацији нема података о старости уписаних ученика.

Предавања у школи завршена су 12. јуна. Један ученик првог разреда завршио је са врло добрим успјехом, а два су остала да понављају. Трећи разред један је завршио са врло добрим успјехом, а два ученика са добрим. Изведена је по једна дневна и полудневна екскурзија, "од којих је била једна забавна и једна научног карактера". И ове године држана су посебна предавања, укупно 17, "и то: О важности Црвеног крста, О здрављу, Јадранској стражи, Дану једињења, Св. Сави, Строцмаујеру, Мајци и њеној љубави и О одбрани од бојних отрова по упутстви-ма".

Писмени испит из српско-хрватског језика обављен је 17. јуна, из математике 18, а из кореспонденције и књиговодства 19. јуна. Усмени испити из српско-хрватског језика, математике, физике и технологије алата и материјала, те "практичан рад са нацртом и прорачуном" обављени су 22. јуна 1937. године. Успјешна изложба радова одржана је 28. јуна. Завршни испит са добрим успјехом положила су три ученика.⁴⁶

И ове, као и претходне године, у извјештају на почетку школске године напомиње се да "допунских, разредних и поправних испита није било". На почетку шк. 1937/38. године уписана су по два ученика првог и другог разреда, а у полугодишњем извјештају стоји да школа на крају семестра има 10 ученика. Настава је извођена заједно. На сједници Наставничког вијећа 20. септембра в.д. управитеља обавијестио је да је Краљевска банска управа одобрила стипендије за сиромашне ученике од 50 до 100 динара, укупно до 7.500 за годину "која ће се исплаћивати из депозита школског прометног фонда". Очигледно ни стипендије нијесу могле

⁴⁶ АЈ, 65 - 1651 - 2704. Годишњи извештај за школску 1936/37. годину, бр. 160, 30. јуна 1937.

заинтересовати ученике из беранског и сусједних срезова за упис у плетарску школу.

Настава је каснила због малог броја ученика (почела 21. септембра), а у прво вријеме били су заступљени само стручни предмети. Средином октобра помиње се *Радомир Машиковић*, суплент гимназије, као хонорарни наставник за српско-хрватски језик, математику и геометрију. Остале часове држали су Н. Стипанчић и Г. Дујмовић, који је био болестан на плућима, одсуствовао је са посла од 27. фебруара. Управитељ је предлагао да се Дујмовић због здравља премјести у Опuzен, али је умро средином 1938. године.

И ове године одржано је 17 предавања за ученике. Нове теме су: *О значају и вредности Јадрана, Наши ђређи у борби за Јадран, О одбрани од напада из ваздуха по ујујисјивима*. Није јасно чему служе овакве теме у плетарској школи у Беранама, а запажамо да није било предавања регионалног карактера. У току године изведена је једна дневна и двије полудневне екскурзије.

Предавања су завршена 11. јуна. Школску годину завршило је 10 ученика. Први разред са довољним и добрим успјехом завршила су по три ученика, док један понавља разред. У другом разреду по један ученик био је са добрим и врло добрим успјехом, а у трећем један са врло добрим.

Писмени испити обављени су 17. и 18. јуна, а усмени на завршном испиту 20. јуна 1938. године. И ове године управитељ школе овлаштен је да обави дужност министарског изасланика на завршном испиту. Завршни испит полагао је један кандидат, и положио са врло добрим успјехом. Успјела изложба и распродаја радова била је 28. јуна.⁴⁷

Очигледно је неко у међувремену тражио проширење школе, односно отварање новог смјера, јер из Министарства 10. марта 1938. пишу да "постојећа зграда Државне мушке занатске школе у Беранама неподесна је за постојећу школу, а још мање је подесна за проширење школе. За отварање нових одељења у Државној мушкој занатској школи у Беранама, потребно је да Краљевска банска управа у споразуму са Општином беранском претходно реши питање школске зграде".

На почетку шк. 1938/39. год. уписано је 10 ученика: три у први разред, пет у други и два у трећи. Сви су били у једном одјељењу. Практична настава почела је 5. а предметна настава 19. септембра. *Р. Машиковић* преузео је: српско-хрватски језик, математику с геометријом и земљопис, а *Н. Сјипанчић*: историју, краснопис, књиговодство, кореспонденцију са Законом о радњама и практични рад. Такође је до постављења новог стручног учитеља преузео незаступљене часове практичног рада, стручног цртања и технологије. Из годишњег извјештаја сазнајемо да је крајем новембра 1938. "уведен у дужност" *Фрањо Хвиждалек*, занатски учитељ VIII класе. У овом извјештају помиње се и служитељ друге групе *Панјо Сјиповић*.

⁴⁷ АЈ, 65 - 1651 - 2704. Годишњи извјештај за школску 1937/38. годину, бр. 208, 5. јула 1938.

Сваке године наставници су преузимали и предмете за које није-су били стручни, али се због недостатка средстава за ангажовање хоно-рарних наставника тако радило.⁴⁸ Чак и са овако малим бројем ученика, тешко да је један наставник могао задовољити у погледу квалитета и стручности наставе великог броја програма. Ипак, у полугодишњем извјештају читамо: "Предвиђени програм рада из научних предмета, као и из практичног рада, у цјелости пређен је".

У првом и другом разреду општи успјех на полугодишту био је довољан, а у трећем добар. Свих 10 ученика завршило је "семестар". По-хађање школе било је "задовољавајуће", а направљено је 106 оправда-них и 36 неоправданих изостанака. "Ученици су кажњени са опоменом разредног старешине, један је кажњен укором Наставничког већа."⁴⁹

На крају године први разред завршио је са довољним и добрим успјехом по један ученик, други један са добрим, два са довољним, а два нијесу завршила, док је трећи разред завршио по један са добрим и до-вољним успјехом. Више пута у извјештајима се налази напомена да се не води статистика слабих ученика; из контекста се види да је у питању од-говор на питање из неког обрасца за састављање извјештаја, али нема конкретнијих образложења или оцјене такве праксе. На завршни испит изашла су два кандидата; један је положио са добрим и један са врло до-брим успјехом.

Ове године одржано је 14 предавања за ученике, а нове теме су: *О значају дана 31 - X са важношћу мора и О живојћу и раду св. Ђирила и Методија.*

Изложба радова била је 28. јуна 1939. године. Било је изложено 155 предмета, "савршено технички урађених (...) тако да је изложба оставила одличан утисак на грађанство. Распродаја предмета на изло-жби је била одлична".

Из годишњег извјештаја сазнајемо да је 30. јуна 1939. године у "прометном фонду" школе било готовине 28.371 динар, док је у школ-ском фонду било 922 динара. Нема детаља који би указивали како се по-пуњавају и користе ови фондови, осим ранијег помена да се могу давати стипендије.

Ове године при школи је организован Подмладак Друштва Цр-веног крста, а надзор над радом вршио је *Ф. Хвиждалек*.⁵⁰ Друштво Цр-веног крста помогло је два сиромашна ученика са 88 динара.

Школске 1939/40. није било промјене наставника. На почетку годи-не уписано је 8 ученика: два у први и по три у други и трећи разред. И ове године одлучено је да се "настава за сва три разреда одржава у истој учио-ници и практичан рад у истој радионици услед малог броја ученика и недо-статка просторија". Редовна настава почела је 11. септембра 1939. године.

⁴⁸ АЈ, 65 - 1651 - 2704. Записник са седнице наставничког савета, одржане 17. септем-бра 1938., и Извештај о почетку школске 1938/39. године.

⁴⁹ АЈ, 65 - 1651 - 2704. Полугодишњи извештај за школску 1938/39. годину, бр. 51, 7. фебруара 1939.

⁵⁰ АЈ, 65 - 1651 - 2704. Годишњи извештај за школску 1938/39. годину, бр. 217, 7. јула 1939.

Инспектор за стручну наставу посјетио је школу 22. октобра 1939. године. Ово је једини акт о званичној контроли рада, а мишљење је у цјелини позитивно. Инспектор пише: "Стручни рад у Држ. занатској-плетарској-школи на пуној је висини. У залиси има више израђених предмета од финије и лошије врсти врбе који су сви технички потпуно дотјерани и врло лијепо израђени. Штета је само што у школи нема већи број ученика, свега 9; а сви други услови постоје, јер врба расте у великим количинама покрај реке Лима, која би се дала и оплеменити. Присуствовао сам такође извођењу предметне наставе из српскохрватског језика, рачуна и геометрије. Ученици су релативно добро одговарали. Административне књиге воде се у потпуном реду".⁵¹

У првом полугодишту настава је текла без поремећаја. Осим практичног рада у трећем разреду, предвиђени програмски садржаји су реализовани. Општи успјех у првом разреду био је добар, а у другом и трећем довољан. У овом полугодишту ученици нијесу примали "благодјејање". Два ученика су напустила школу, а један је био дуже болестан. Похађање наставе било је задовољавајуће, а ученици су кажњавани опоменом и укором.

Полугодишњи извјештај (бр. 33 од 7. 2. 1940) посљедњи је документ у овом предмету, без икаквог објашњења о даљем раду ове школе. Из грађе Среског народнослободилачког одбора Беране (Архивско одјељење Државног архива у Беранама), знамо да је Плетарска школа последице ослобођења била обновљена, на чему је био ангажован *Ф. Хвиждалек*.

Из изложеног се види да плетарска школа није по броју уписаних ученика имала већи значај за школовање омладине у овом региону, још мањи је њен значај по броју оних који су изучили тај занат. Међутим, њен рад није без значаја, јер је оспособљен један број занатлија у овој области.

Недостатак средстава, простора и учила пратио је ову, као и друге беранске школе. Стручност и број наставника посебан су проблем, али се види да је за практичну наставу и то било ријешено.

Без обзира на све проблеме и недостатке, може се тврдити да су локалне и државне власти улагале значајне напоре у школовању ученика, чак и више него је културно и привредно неразвијена варош Беране имала потребе и могла издржати. Значај поменутих, и других средњих школа, прелази оквире овог региона, јер су ту школовани кадрови из шире области, а због немогућности запошљења и многи мјештани су по завршеној школи отишли на рад у друге крајеве.

Рад на оиварању Занатске плетарске школе у Андријевици

Архивска грађа⁵² о овој школи је врло оскудна, постоји свега двадесетак докумената датираних од 16. марта 1920. до 25. новембра 1922,

⁵¹ АЈ, 65 - 1651 - 2704. Краљевска банска управа Зетске бановине, бр. 16291, 28. новембра 1939. (Набројане предмете предавао је хонорарно Р. Машковић, суплент гимназије.)

⁵² Сигнатура грађе о овој школи: АЈ, 65 - 1624 - 2667.

који у фрагментима нуде податке о настојањима да се оснује Занатско-трговачка школа у Андријевици.

Први помен ове школе налазимо у допису вршиоца дужности окружног начелника у Андријевици (*З. Вуковића*) поверенику краљевске владе на Цетињу, којим потписани одговара на допис из децембра 1919. године, и обавјештава да би, према подацима које је добио од средњих начелника и Суда андријевичке општине, у том округу било више од 50 ученика који би ступили у *занатлијску и занатлијско-трговачку школу*. Он истиче да има доста дјеце родитеља погинулих и настрадалих у ратовима, којима би требало омогућити школовање. Као сједиште школе предлаже Андријевицу као окружну варош, наглашавајући да би таква школа била од велике користи народу тога краја.⁵³

Из одговора инспектора Мих. Стојанчевића сазнајемо нешто више о карактеру и задацима занатских школа. Инспектор се слаже да је школу најбоље отворити у Андријевици, али се иста може отворити *ако у самој вароши има око 50 трговачких и занатлијских шећерних и помоћника*, јер "изаслати из других места у ову школу младиће без практике у занатлијству и трговини, не би имало смисла".⁵⁴

На основу предњег дописа, З. Вуковић тражио је 29. марта 1920. од Суда андријевичке општине да га обавјести има ли у вароши 50 ученика за *занатлијску школу*. Предсједник варошке општине (*Р. Дедовић*) одговара 1. априла да у самој вароши нема 50 ученика, али би их било из околине, као и околних вароши Плава, Гусиња, па чак и из Берана, јер тамо не треба отварати такву школу (већ је била отворена). Он истиче да у Беранама постоји Гимназија и Учитељска школа, а да је Андријевица "потпуно запуштена". Предсједник износи претпоставку да би у занатској школи увијек било и више од 50 ученика. Каснији развој овог питања показао је да су све претпоставке о расположивом броју ученика биле нереалне.

"Да би се знао што тачније циљ школе и да би се могло приступити дефинитивном њеном отварању", инспектор шаље 13. априла начелнику округа "Уредбу о општим занатским и занатско-трговачким школама", коју треба предати "управнику, односно надзорнику тамошњих школа, који ће у договору с председником општине одлучити да ли да се та школа отвори или не", обавјештавајући истовремено да Министарство плаћа за ту школу из буџета послугу, наставнике, набавку цртаћег и писаћег материјала, док општина треба да се побрине за простор, "локал и осветлење".⁵⁵

У вези с актом о отварању школе, школски надзорник (*Вукић Р. Масловарић*) обавјештава Окружно начелство да је очигледно да би се из Андријевице и околних села могао уписати потребан број ученика и да је таква школа потребна, али предвиђа тешкоће у њеном раду: изра-

⁵³ АЈ, 65 - 1624 - 2667. Окружно начелништво Андријевица, бр. 1396, 16. марта 1920. В. д окружног начелника - Поверенику краљ. Владе.

⁵⁴ АЈ, 65 - 1624 - 2667. Пов. бр. 4169, 22. марта 1920. Инспектор М. Стојанчевић начелнику округа Андријевица.

⁵⁵ АЈ, 65 - 1624 - 2667. Пов. бр. 5063, 13. априла 1920.

жава бојазан да сеоска дјеца не би могла похађати вечерњу наставу, нарочито у зимским данима, а већину ученика чинила би сеоска дјеца.⁵⁶ Начелник округа избјегао је да донесе одлуку о судбини школе, већ је 19. маја поново вратио Надзорништву предмет ради давања мишљења "може ли се, или не, према приложеним наређењима, дати предлог за отварање Занатлиско-трговачке школе у овој вароши". Школски надзорник одговара 20. маја Окружном начелству да на основу претпоставки о укупном броју ученика не може дати одређеније мишљење о отварању школе. "Но, дакле, кад се хоће мишљење Надзорништва част ми је изјавити, да се за сада поменута школа не може отворити, пошто из вароши има врло мален број дјеце, а сеоска дјеца неће доћи, јер која су одраслија неће са села долазити, док млађа иду на продужно школовање - у гимназије".⁵⁷

Првог јуна 1920. године начелник округа доставио је предмет Министарству трговине и индустрије, "с молбом на надлежност и оцену и напоменом, да би ова школа била од велике користи за народ овога краја, и да би из овоококружне вароши Андријевице и околине било више од 50 ученика за посећивање исте".

Иако је предмет био без јасног захтјева за отварање школе, министар трговине и индустрије одлучио је 7. јула 1920. године да се у Андријевици отвори Занатско-трговачка *вечерња* школа, која ће радити према Уредби (о занатским школамама) која се шаље у прилогу. Од начелника округа се тражи да између наставника основне школе предложи лице које ће вршити дужност управника до постављења. Привремено управник треба у што краћем року да поднесе нацрт буџета за период 1. јул. 1920 - 1. јун 1921. и предлог наставника по предметима. Општини треба ставити у дужност да се постара за освјетљење, огрев и послугу.⁵⁸

Начелник округа (*Вл. М. Појовић*) у складу са овим наређењем предлаже "за управитеља Занатско-трговачке вечерње школе у Андријевици г. *Луку Дедовића*, учитеља у Андријевици, као најподеснијег између наставника основних школа у овом округу", обавјештавајући Министарство да је "у осталом наређење извршено", тј. "акта предата именованом Дедовићу на даљи рад".⁵⁹

Према расположивој грађи се не може рећи ништа о раду Занатске школе у шк. 1920/21. години. Из септембра 1921. сачуван је циркуларни допис Министарства, у којем се препоручује управнику Занатске школе у Андријевици да се постара да се у школу упише што више ученика, нарочито да не изостану ученици занатских радњи. За овај посао треба тражити помоћ од мјесних полицијских и општинских власти. О резултатима уписа и подјели на одјелења треба до краја септембра оба-

⁵⁶ АЈ, 65 - 1624 - 2667. Бр. 560, 17. маја 1920. Школско надзорништво Окружном начелству.

⁵⁷ АЈ, 65 - 1624 - 2667. Бр. 572, 20. маја 1920. Школски надзорник Окружном начелству.

⁵⁸ АЈ, 65 - 1624 - 2667. бр. 3894, 13. јуна 1920.

⁵⁹ АЈ, 65 - 1624 - 2667. Окружно начелство, бр. 3810, 30. августа 1920.

вијестити Министарство, које ће према мјесту, броју ученика и успјеху одредити управницима и наставницима "нарочите награде". Министарство треба обавијестити о "непримљеном издржавању од стране општине, како би се благовремено предузеле мере против неуредног издавања школског буџета".⁶⁰

Из једног каснијег акта окружног школског надзорника може се закључити да школа није почела рад шк. 1921/22. године. Наиме, одговарајући на циркуларни допис Министарства трговине (бр. 3524, од 8. марта 1922) и пропратни акт начелника округа, надзорник Л. Дедовић у својству управника Занатске школе пише Окружном начелству у Андријевици да је актом инспектора занатских школа за Црну Гору, 22. децембра 1921. године, одређен за управитеља Занатско-радничке школе у Андријевици. Међутим, дужност није могао преузети до фебруара 1922. због заузетости прегледом основних школа у Округу. "Тек у фебруару ове године Општинска управа спровела ми је списак од 10 лица трговачких помоћника и шегрта ове вароши", каже Дедовић у допису, док тражена материјална средства није добио. "На основу тога", наставља Дедовић, "тражио сам од Инспектората на Цетињу упуства: да ли ће се са оволиким бројем - око 10 ученика - приступити раду и у опште, ако хоће, да се ставе на расположењу материјална средства. Од Инспектората још нијесам добио никаквог упуства."⁶¹ Из реченог се може закључити да се за Занатску школу није пријавило довољно ученика и да она школске 1921/22. године није почела рад.

Будући је као надзорник дужан најмање два пута годишње да прегледа рад подручних основних школа, Дедовић предлаже да се за управника Занатске школе одреди један од наставника мјесне основне школе, "а такође да се добаве потребни уџбеници и наставна средства и у опште да се осигура материјални опстанак како би школа бар од идуће школске године могла ошћочешти редован рад".⁶² И ово упућује на закључак да Занатска школа ове године није радила.

Почетком септембра 1922. године Инспекторат Министарства трговине и занатства, са сједиштем у Скопљу, тражио је од начелника Андријевичког среза податке о броју ученика који би се уписали у Занатску школу. Заступник секретара (писар Мил. Марјановић) је у име начелника округа одговорио Инспекторату: "да се у овој вароши не налази младића за отварање занатлијско-трговачке школе, јер варош има свега 418 становника. Из округа би било деце и то само са свршеном основном школом".⁶³ И ови подаци упућују на закључак да Занатска школа у Андријевици није радила због недовољног броја ученика. Овај извјештај достављен је Министарству "с молбом ради знања" (бр. 17273 од 25. 11. 1922). То је у обрађеном фонду посљедњи помен занатске шко-

⁶⁰ АЈ, 65 - 1624 - 2667. МТИ, бр. 10529, 15. септембра 1921.

⁶¹ АЈ, 65 - 1624 - 2667. Окружно начелство, бр. 2011, 22. марта 1922. Лука Дедовић Окружном начелству.

⁶² АЈ, 65 - 1624 - 2667. Подвукао ЗД.

⁶³ АЈ, 65 - 1624 - 2667. Бр. 6090, 10. октобра 1922. Писар Мил. Марјановић - Инспекторату МТИ.

ле у Андријевици. У грађи се налази и један циркуларни допис Министарства од 27. октобра 1922, али се из њега не може закључити ништа о самој школи.

На основу обрађене грађе може се рећи само да је 1920. године било одобрено оснивање Занатске трговачке школе у Андријевици и да је за њеног управника био именован мјесни школски надзорник Лука Дедовић. Међутим, нема података о њеном раду. Напротив, цитирани акти упућују на закључак да она због недовољног броја ученика није почињала да ради.

Prof. Zdravko DELETIĆ, Ph.D.

VOCATIONAL SCHOOLS IN BERANE AND ANDRIJEVICA 1919-1940

The Summary

The work of the vocational schools in Berane in the period between the two world wars has not been treated in historiography so far. The documents from the archives contains the information, on the basis of which we are able to conclude that several vocational schools had been active during that period of time.

In the period from 1919-1930. vocational-business evening school had been active. In that school, beside Serbian language, calculation and geography, the students of vocational and business skills had been taught other vocational subjects as well. Very few students had attended that school, and the professors were engaged on the basis of the part-time work.

From 1923-1927. women vocational school, which was in fact school for training of house-wives, was organized by the local women association. This school did not give any important results in vocational education of young girls.

In the period from 1931-1940 there was weavers school in Berane, too. It was vocational school for boys, attended by very few pupils.

Mentioned vocational school had adequate premises, finances and teachers, provided by the Ministry of industry and trade. Regardless small number of pupils, the state had regularly provided money for vocational schools, because education of pupils in crafts and trade had been considered very important.

In the spring of 1920 it had been decided to open vocational business evening school in Andrijevica, but it was not possible to accomplish that goal, because of small number of pupils. In the autumn of 1922, that idea had been given up.